

PRAKTISKE GRUNDE

Tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

Nr. 1 ► forår 2007

Konstruktionen af et internationalt felt af retlig assistance:
USA, EU og to forskellige produktionsmetoder

Kommunikation, krop og modernitet
i Chaplins *Modern Times*

Verdens elendighed – en dobbelt udfordring

European Integration: Scientific Object or
Political Agenda?

Indhold

Ole Hammerslev

Konstruktionen af et internationalt
felt af retlig assistance: USA, EU og
to forskellige produktionsmetoder 4

Anders Høg Hansen

Kommunikation, krop og modernitet
i Charlie Chaplins *Modern Times* 16

Pierre Bourdieu & Franz Schultheis

Verdens elendighed – en dobbelt
udfordring (interview) 24

Niilo Kauppi & Mikael Rask Madsen

European Integration: Scientific
Object or Political Agenda? 28

Anmeldelser 32

Nyhedsbrevet 36

Praktiske Grunde

Tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

Nr 1 ► Forår 2007 ► ISSN-1902-2271

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis* • *Forum for samfundsvidenskabelig forskning* og udkommer elektronisk fire gange årligt. Praktiske Grunde er et tværfagligt forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, herunder deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold. Praktiske Grunde ser det som sin særlige opgave at fremme en kritisk og konstruktiv dialog mellem de mange forskere og studerende, der på vidt forskellige måder og i vidt forskellige faglige og institutionelle sammenhænge arbejder med inspirationen fra den franske sociolog Pierre Bourdieu. Praktiske Grunde redigeres af et tværfagligt redaktionspanel og bringer forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster, debatindlæg, anmeldelser og bogomtaler, samt meddelelser om konferencer, seminarer, studiegrupper o.l. Manuskripter sendes i elektronisk form til: praktiskegrunde@hexis.dk. Se nærmere anvisninger på: www.hexis.dk.

Redaktionspanel ► Carsten Sestoft, Anders Høg Hansen, Kim Esmark, Ole Hammerslev, Jens A. Hansen, Kristian Larsen ► Deadline for indlæg til nr. 2: 15. juni 2007.

Redaktionens forord

Dette er på én gang nummer 1 af tidsskriftet *Praktiske Grunde* og nummer 32 af foreningen Hexis' nyhedsbrev. Hvorfor opgradere et fordringsløst nyhedsbrev til et egentligt tidsskrift med redaktionspanel og ISSN-nummer? Det er der to grunde til.

Den første er intern og hurtigt overstået. Efterhånden som nyhedsbrevet modtog længere og mere forskningsbaserede bidrag var der behov for en klarere skel mellem de egentlige artikler og de øvrige småting i form af nyheder, bogomtaler og kommentarer. Med *Praktiske Grunde* indsætter vi derfor også en grafisk skillelinie mellem småtingene, der for så vidt er en fortsættelse af nyhedsbrevet, og de egentlige artikler og anmeldelser – i lighed med den opdeling, man finder i tidsskrifter som *Ugeskrift for Retsvæsen* eller *Ugeskrift for Læger*.

Den anden er både videnskabelig og forskningspolitisk. Vi mener, at der er behov for et tværfagligt tidsskrift, hvor vidt forskellige emner fra samfundsvidenskab og humaniora kan belyse hinanden. Det var også begrundelsen for dannelsen af foreningen Hexis i 2000. Betingelsen for en sådan dialog er, at de forskellige bidrag bygger på nogle af de samme videnskabelige grundantagelser. Det tværfaglige forum, som *Praktiske Grunde* skal udgøre, er derfor metodisk defineret frem for defineret af en disciplin (historie, sociologi, jura osv.) eller af en genstand. At tale om forskellige ting på (nogenlunde) samme måde giver efter vores opfattelse en mere frugtbar tværfaglighed end at tale om samme ting på forskellige måder. Middelalder- eller kulturhistorikere, klasserumsobservatører eller retssociologer kan lære meget af hinanden, hvis deres forskningsfælles grundantagelser udgør de mellemlid, som sikrer en virkelig forståelse på tværs af forskelligheden i deres genstande – f.eks. når man i nutidens danske skoleklasse kan genfinde en variant af et fransk middelalderritual eller i strukturen i EU's juridiske reguleringssystem kan genkende ligheder med og forskelle til hierarkiet af hospitalspersonale.

Det forekommer os at være den form for tværfaglighed, der bedst beforder erkendelse; og videnskab handler efter vores opfattelse frem for alt om erkendelse, dvs. om forsøget på at finde ud af, hvordan tingene hænger sammen. Det forhindrer ikke nødvendigvis videnskab i at være nyttig på den ene eller anden må-

de, for magten eller afmagten, for staten eller erhvervs-
livet eller samfundet. Men den kan kun være nyttig
videnskab ved frem for alt at være videnskab, dvs. er-
kendelse.

De videnskabelige eller metodiske grundantagelser
var ved grundlæggelsen af foreningen Hexis dem, man
fandt i Pierre Bourdieus sociologi. Navnet eller perso-
nen er ikke det afgørende; det handler ikke om person-
kult eller sekterisk virksomhed. Det afgørende er en
række videnskabsteoretiske antagelser:

- ▷ videnskabelig viden har en teoretisk og en empirisk
dimension
- ▷ den videnskabelige genstand er konstrueret gennem
et brud med førstehåndsindtrykket
- ▷ at tænke i relationer giver bedre virkelighedsmodel-
ler end substanstænkning
- ▷ virkeligheden er historisk, og fortiden virker i nuti-
den både på individuelt og kollektivt plan

Mange andre antagelser kunne anføres, men det er ikke
stedet her. Talrige sociologer, antropologer, historikere
og andre humanister tænker på grundlag af disse anta-
gelser. *Praktiske Grunde* er et tidsskrift for dem.

Det er vores håb, at *Praktiske Grunde* kan fungere
som et videnskabeligt værksted, hvor ideer kan udvik-
les og få respons. Eksperimentelle fremstillingsformer
og kommentarer er derfor meget velkomne – ligesom
man er meget velkommen til at henvende sig til redak-
tionen for at høre om ens ideer til artikler har interesse.

Opstarten af et nyt forskningstidsskrift støder imid-
lertid på nuværende tidspunkt sammen med to uafkla-
rede forandringsprocesser. Den ene angår politiske
ønsker om at sammenkæde forskningspublicering og -
finansiering. Den anden vedrører diskussionen af fri
adgang (open access) til forskningsresultater.

Hvad det sidste angår, vil *Praktiske Grunde* ligesom
Hexis' nyhedsbrev være frit tilgængelig for alle med
adgang til internettet. Og det problem med finansiering
af open access-tidsskrifter, som nogle har talt om, eksis-
terer ikke for os: Opretholdelsen af vores hjemmeside
koster kun et mindre beløb. Det gør *Praktiske Grunde*
uafhængig af statslig eller profitorienteret finansiering.

Med hensyn til de politiske ønsker om at lade
forskningsfinansiering hænge sammen med forsknings-
produktion er tingene i skrivende stund uafklarede. Det
synes at være klart, at noget sådant vil blive gennem-
ført; men måden er endnu ikke besluttet. Hvis den føl-
ger den "norske model", hvor målepunktet for en diffe-
rentiering af forskningskvalitet er "publiseringskana-
len", er det en smule uklart, hvor *Praktiske Grunde* vil
placere sig i landskabet. Det er ikke vores ambition for
nuværende at skabe et internationalt tidsskrift, selv om
vi gerne vil publicere tekster på norsk, svensk eller en-
gelsk. Vi vil praktisere en form for "fagfellevurdering",
som nordmændene siger, men ikke i første omgang
som dobbelt blindt *peer review*; det kan måske være en
langsigtet målsætning. Det skulle dermed efter den
norske model være meriterende at publicere i det, om
end i mindre grad end *Theory and Society* og den slags.
Og netop ønsket om at skabe et forum, hvori det er
meriterende at publicere, er også en bevæggrund for
opgraderingen til tidsskriftet *Praktiske Grunde*.

Konstruktionen af et internationalt felt af retlig assistance: USA, EU og to forskellige produktionsmetoder

▷ **Ole Hammerslev**

lektor, ph.d. (soc.), Juridisk Institut, Syddansk Universitet og gæsteforsker ved Forskningsgruppen for utbildnings- og kultursociologi, Uppsala Universitet

Abstrakt

Artiklen undersøger genesen af et internationalt felt for retlig assistance ved at følge, hvordan de to dominerende programmer for retlig assistance til Østeuropa opstod efter den kolde krigs afslutning i hhv. USA og EU. Ved at følge enkelte individers livsbaner skrives den kollektive biografi over udviklingen. De amerikanske programmer for retlig assistance opstod på baggrund af amerikanske erhvervsadvokaters private initiativ mens de europæiske programmer opstod inden for det bureaukratiske felt. Forskellen i programmernes genese afspejles i måden de fungerer. De amerikanske jurister eksporterede de retlige modeller via ikke statslige aktører, mens europæerne eksporterede modellerne via statsaktører. Gennem et retligt fokus giver artiklen således et indblik i en international kamp om indretninger af stat, ret og ekspertise.

Berlin-murens fald markerede et "big bang" for den globale ekspansion af retsstat, ret og uafhængige domstole.¹ Projekter omhandlende retlig assistance til Østeuropa udvikledes og eksploderede med faldet af de kommunistiske regimer i Østeuropa. Regeringer, private fonde, internationale organisationer og advokatfirmaer begyndte at investere millioner af dollars og euro i projekter vedrørende retlig assistance.

Den øjeblikkelige globale ekspansion af særlig amerikanske "rule of law"-programmer,² en ekspansion

som strækker sig fra Mellemøsten, Euroasien, Sydøstasien, Kina, Latinamerika og Afrika, udvikledes særligt med baggrund i de programmer, som var designet til at assistere de østeuropæiske lande i transformationen mod vestlige former for demokratier og markedsøkonomier. Med etableringen af amerikanske programmer for retlig assistance til Østeuropa flokkedes et stort antal amerikanske jurister til feltet på frivillig basis. De amerikanske advokater var hastige til at rykke ind på den internationale arena ved at bruge retsstatstanken til at åbne markeder op og etablere institutioner, som fandtes nødvendige for at udvikle og opretholde markederne. Ved at trække på deres retlige prestige og sociale netværk formåede de i det nationale felt at mobilisere økonomiske og sociale ressourcer til at skabe programmer for at eksportere ret og retlige institutioner til Østeuropa og at skabe spillereglerne for individer, institutioner og regeringer, som kom ind i feltet senere. De

¹ Tak til Det Samfundsvidenskabelige Forskningsråd for generøs støtte til projektet samt til Yves Dezalay, Bryant Garth, Mikael Rask Madsen og Antonin Cohen for kritiske kommentarer på konference papers (Hammerslev 2006d; Hammerslev 2006e), som ligger til grund for denne artikel. Ydermere tak til *Praktiske Grundes* redaktionspanel for værdifulde kommentarer.

² Dvs. den britisk-amerikanske variant af retsstatstanken.

formåede at konstruere et felt, hvorfra de kunne påtvinge de politiske og retlige felter i Østeuropa den retlige agenda. EU, som blev den anden store institutionelle spiller i feltet, kom først til, da de første regler allerede var etableret. Herved reagerede de på den stigende dominans af amerikanske jurister. I EU var reaktionen produceret indenfor og legitimeret gennem staten – særligt via det bureaukratiske felt – hvilket var i kontrast til i USA, hvor produktionen blev gennemført på baggrund af private initiativer uden for staten i et kompliceret samspil med halv-private institutioner finansieret af bl.a. den amerikanske regering.

Denne artikel undersøger genesen af dette internationale felt for retlig assistance. Spørgsmålet er, *hvordan "the rule of law" agendaen vandt frem i så stor skala efter den kolde krig* eller mere præcist hvordan et internationalt felt for retlig assistance fremkom. Herved undersøges feltets strukturation med udgangspunkt i de deltagende agenter og deres ressourcer. Artiklen fokuserer på to af verdens største (institutionelle) promotorer af *the rule of law*, USA og Europa, og den følger udviklingen af deres programmer for retlig assistance. Artiklen illustrerer, hvordan udviklingen af programmerne i USA og Europa udviklede sig forskelligt. Programmerne forskellige udspring kan forklare deres forskellige fokusområder, henholdsvis om de var designet til at promovere ret og forandringer inden for staten, eller om de skulle promovere ret via private tænketanke, advokatfirmaer, organisationer etc., som kunne legitimere (minimal-) staten.³ Artiklen eksemplificerer således, hvordan advokater og jurister eksporterer forskellige former for stat via retten og ydermere, hvordan konkurrencen mellem de to store magter fandt sted i Østeuropa.

Det var dog ikke kun lovgivning, disse reformprogrammer forsøgte at ændre. I fokus var også – og mere vigtigt – produktionen af og forestillingerne om lovgivningen og retlige institutioner. Reformprogrammerne omhandlede således både institutionelle arrangementer og de østeuropæiske agents mentale udsyn for, hvordan indretningen af bl.a. staten og retten skulle organiseres samt agenternes juridiske praksisformer i et kommende uddifferentieret og relativt autonomt juridisk felt. Historien illustrerer således også, hvordan retten blev en legitim måde at transformere praksisser i og omkring staten og på markedet.

³ Distinktionen omhandler også en kamp mellem to retlige modeller, nemlig den europæisk-kontinentale "civil law" og den britisk-amerikanske "common law". For en diskussion mellem disse klassiske retlige regimer, se fx Webers retssociologi i bind to af Weber (1978).

● Som den første CEELI-liaison (jf. nedenfor), Bill Meyer, erindrede i et interview foretaget af denne artikels forfatter lærte han fx dommere, hvordan de skulle arkivere og organisere sager. Det var et spørgsmål om at forandre praksisser omkring retten og forestillinger om retten.⁴ Følgende anekdote fra samme amerikansk advokat, som var i Bulgarien kort efter regimeskiftet, illustrerer de mentale kategorier, som skulle ændres, hvilket blev forsøgt af vesterlændinge ved at fokusere på uddannelse, studieture til USA og ved at de amerikanske programmer sendte frivillige ind i de østeuropæiske lande som kunne relatere sig til "brokers" i disse lande: "I went to a cocktail party where the president's economic adviser was. He was a Ph.D. in economics from the Karl Marx Higher Institute of Economics. He did really not know about how things worked. He and I were standing over a glass of wine and he was telling about the mafia and about how the mafia had infiltrated Bulgaria. And I said I hear about it a lot but I have personally not experienced the mafia. Oh he said, I have just heard a story about a person, a young man who had borrowed one million leva from a bank and who went down to Greece and bought oranges. He came back and sold the oranges for two million leva and paid the bank back the loan. And profited 200.000 leva. Can you think of anything more mafiaish? And I just said in the US we would have given him a reward as the businessman of the year. And this was the economic advisor for president!"⁵

⁴ En anden reflection, som Meyer fortalte, illustrerer det same inden for retten: "It was interesting from my perspective because these people, these lawyers were interested in reform, but did not really know what that meant. And they found it unnerving and sometimes even frightening to learn what reform of the legal profession meant. The Bulgarian bar in Sofia when I arrived was essentially housed in a building downtown Sofia where virtually all the lawyers had their offices provided by the government. We would create a new bar reform created after the independent Western European or American style ... But it meant that lawyers were on their own, they had to find clients, find their office space and act like western lawyers. And many, particular the older, were eager on reforms. But, for example, a code of ethics – they did not know what it meant. They were amassed. They wanted reforms but they became nervous about the details." Interview, Boulder, Colorado, 2. juni 2004.

⁵ Interview, Boulder, Colorado, 2. juni 2004.

Artiklens analyseniveauer

Ved at benytte de Bourdieuske værktøjer fokuserer denne artikel på, hvordan nogle agenter med visse resourcer (forstået i termens bredeste forstand) formåede at skabe sig dominerende positioner som det omgivende rum gav plads til, og hvordan andre agenter formåede at opnå positioner i feltet.⁶ Artiklen fungerer på forskellige planer. På et plan fokuserer den på, hvordan individer forfulgte deres egne karrierer i opfindelsen og eksporten af retlige programmer og kriterier ifølge *rule of law*-agendaen. På et andet plan søger den at gå bag den sædvanlige fortalte historie om disse individuelle skabere ved at understrege omgivelserne, hvori de bevægede sig. Ved at fokusere på enkelte individer og institutioners biografier forsøger artiklen at skrive en "kollektiv biografi" over, hvordan dominerende agenter i feltet formåede at etablere deres dominerende positioner i det internationale felt. Artiklen fokuserer også på et internationalt niveau, som blev skabt og blev funktionelt som et felt med den nye *rule of law* agenda som feltets indbyggede ortodoksi. Som fortællingen om disse individuelle advokater og jurister eksemplificerer, er internationale felter konstrueret i forholdsmæssig korrespondens med strukturerne af nationale felter. Dette betyder at nationale kampe bliver taget til et internationalt niveau, og international kapital bruges i nationale kampe.⁷ For at berige sig med international kapital benytter agenterne internationale strategier. Et begreb, som Dezalay og Garth siger, kan benyttes som

"a means to study the relationship between global influence and state transformations. International strategies refer to the ways that national actors seek to use foreign capital, such as resources, degrees, contacts, legitimacy, and expertises ... to build their power at home." (Dezalay & Garth 2002b p. 7)

Udover at pege på mekanismerne bag strukturationen af et internationalt felt fokuserer artiklen også på konstruktionen af Europa og illustrerer, hvordan det er muligt at undersøge felter, hvor Europa spiller en rolle (Hammerslev 2006b; Kauppi 2005). EU eksisterer ikke som en sammenhængende enhed men må betragtes ud fra en feltoptik, dvs. ud fra EU-aktørernes forskellige relationer og de sammenhænge de indgår i. Nationale agenter benytter EU til at promovere nationale dagsor-

dener, og disse kampe inden for EU er det fundamentalt at komme bagom for at undersøge de skjulte strukturer som strukturerer Europa (Cohen 2005; Madsen 2006). Artiklen omhandler således EU-udvidelsen mod Østeuropa ved at fokusere på de generative mekanismer bag de juridiske kriterier, som de nye medlemsstater skulle møde for at blive optaget i EU. Artiklens underliggende syn er, at EU kræfter ikke var de eneste som tog del i udvidelsesprocessen. Amerikanske advokater samt filantropiske fonde og andre institutioner tog del i det, som senere blev kendt som EU-udvidelsen.⁸

Det internationale felt for retlig assistance udviklede sig dog ikke uden en "modtager side", en side hvor lokale agenter benyttede internationale strategier som våben i deres nationale kampe. Denne gensidige proces udgør et andet niveau i fortællingen. Ved at undersøge importen af retlige programmer og transnational kapital fokuserer artiklen særligt på udviklingen i det bulgarske retlige felt. Den bulgarske case kan betragtes som en "dobbelt test case" for det største og vigtigste amerikanske retlige program i Østeuropa.⁹

Ydermere spillede Bulgarien en vigtig rolle for *The National Endowment for Democracy* (NED),¹⁰ da de udviklede deres regionale programmer, hvori agenter

⁸ En metodologisk selvstændig pointe for artiklen er, at illustrere hvordan Bourdieus feltoptik kan benyttes uden at undersøge hele feltet men alene dele af det. Artiklen bygger særligt på ca. 130 kvalitative interviews foretaget med bl.a. aktører i Bulgarien, i EU og aktører involveret i de amerikanske programmer.

⁹ Se også Hammerslev (2006a) som fokuserer på transformationen af det dømmende felt i Bulgarien og på hvordan retten blev benyttet i Bulgarien til at fravriste dominerende personer, som havde været tæt tilknyttet lederskabet i det Kommunistiske Parti, deres dominerende positioner.

¹⁰ NED er en institution, som blev oprettet af tidligere præsident Ronald Reagan for at promovere demokrati globalt, hvilket ifølge den tidligere CIA-agent Philip Agee betød "support democratic institutions throughout the world through private, nongovernmental efforts but in actual fact, when they say the promotion of democracy, or civic education, or fortifying civil society, what they really mean is using those euphemisms to cover funding to certain political forces and not to others. In other words, to fortify the opposition of undesirable foreign governments as in the case of Venezuela, or to support a government that is favorable to US interests and avoid of coming to power of forces that are not seen as favorable to US interests" (Bernstein 2005). En af personerne bag NED, Allen Weinstein, sagde i 1991: "A lot of what we [NED] do today was done covertly 25 years ago by the CIA" (Blum 2001, p. 180; se også Carothers 2004). Det var præsidenten for NED gennem mange år, Carl Gershman, som bevilgede CEELI de første midler. Før han blev ansat i NED var han engageret i politik. Som CEELI bestyrelsesmedlemmet Max Kampelman var han født i New York, har jødisk baggrund og har været involveret i *the US Social Democrats* og tænketanken *Freedom House* (jfr. om NED's og Gershmans historie i Guilhot (2005)).

⁶ Se for metodologiske overvejelser Madsen (2006).

⁷ Se for eksempel Dezalay & Garth (1996); Dezalay & Garth (2001b); Dezalay & Garth (2002a). Det er vigtigt at huske på at dette ikke er universelle funktioner for felter. Feltteorien gør ikke krav på fundamentale og universelle love (Bourdieu & Wacquant 1992).

bag bulgarske tænketanke blev trænet og finansieret af amerikanske fonde, og blev udset til at facilitere fremkomsten af andre tænketanke i regionen.¹¹

(Gen)skabelsen af amerikansk retlig eksport: Dannelsen af en dominerende position¹²

I USA var skabelsen af retlig assistance efter den kolde krigs afslutning i høj grad resultatet af et privat initiativ taget af amerikanske erhvervsadvokater, som brugte *American Bar Association (ABA)* som platform for deres initiativ.¹³ To nært bekendte, Sandy D'Alemberte og Homer Moyer, grundlagde *Central and East European Law Initiative (CEELI)* for at yde retlig assistance til Østeuropa. Med deres positioner som henholdsvis præsident for ABA og chef for den internationale afdeling i ABA investerede de i det, som inden for 15 år skulle blive et af de største retlige assistanceprogrammer i verden. Det blev en af de mest prestigefyldte afdelinger inden for ABA og er blevet karakteriseret som "the worthiest pro bono project that American lawyers have ever undertaken" af Janet Reno, tidligere *US Attorney General*. CEELI blev etableret i 1990.¹⁴

For at vise forskellene mellem aktørernes livsbaner og for at vise hvilke ressourcer, som benyttedes i konstruktionen af feltet, er det relevant at se på aktørernes biografier. Moyer er en erhvervsadvokat, som arbejder i den internationale afdeling i Washington advokatfirmaet Miller & Chevalier, som er specialiseret i "tax, litigation and international disputes". Advokatfirmaet ansatte Moyer for at etablere en internationale afdeling i firmaet. Inden da havde han arbejdet i *US Commercial De-*

partment, hvor han arbejdede med internationale sager. Med CEELIs udvikling steg antallet af internationale klienter for Miller & Chevalier støt. Dette afspejlede sig i antallet af advokater, som arbejdede i den internationale afdeling. Moyer var uddannet på Yale Law School og han har taget del i en af de største WTO handelssager.¹⁵

D'Alemberte er advokat i firmaet *Hunton and Williams*. Tidligt i sin karriere var han aktiv i politik, hvor han var tilknyttet en progressiv gruppe af prominente South Florida Democrats, som forsøgte at få indflydelse over statspolitikken i slutningen af 1960erne. Gruppen inkluderede bl.a. venner som Janet Reno og den tidligere guvernør Lawton Chiles. D'Alemberte blev uddannet på Florida Universitet og blev siden *Dean at the College of Law ved Florida State University* og blev senere *President of Florida State University*.

Ved at bruge deres kollektive sociale og juridiske kapital grundlagde de CEELI. Den første direktør, Mark Ellis, var specialiseret i erhvervsret og var en af D'Alembertes tidligere studenter. De nedsatte en bestyrelse bestående af "some of the brightest legal minds in the country", som en af hovedpersonerne bag CEELI fortalte i et interview,¹⁶ personer som kendte Moyer og/eller D'Alemberte, som var kendt i offentligheden og var i besiddelse af signifikant kulturel og social kapital. Bestyrelsen udgjorde personer som Max Kampelman, Justice O'Connor, Lloyd Cutler og Abner Mikva.

● **Max Kampelman var advokat i New York/Washington advokatfirmaet Fried, Frank Harris, Shriver & Jacobson LLP. Mens han var relateret til advokatfirmaet arbejdede han i det amerikanske diplomati og i institutioner som Georgetown University's Institute for the Study of Diplomacy, the Woodrow Wilson International Center for Scholars og tænketanken Freedom House.**

Justice O'Connor fra Texas var nomineret af tidligere præsident Ronald Reagan til positionen i *the US Supreme Court* og fik sin uddannelse fra Stanford University. Hun er gift med en erhvervsadvokat, der arbejdede for

¹¹ Internt NED-memo udleveret til denne artikels forfatter ved interviews med personer i NED, Washington DC, 10. februar 2006.

¹² Dette afsnit bygger på Hammerslev (2006c).

¹³ Også 1950ernes og 1960ernes "law and development"-bevægelse, som blev båret frem af idealistiske og entreprenante amerikanske advokater, der forsøgte at få retten på dagsordenen, blev fremført af lederne af ABA, ledende universiteters jurauddannelser, de amerikanske domstole og den amerikanske regerings administration. Disse promotorer af retlige reformer blev støttet af filantropiske fonde og af den amerikanske regerings udviklingsprogrammer. Et årti senere var "law and development"-bevægelsen dog på tilbagetog. Med den fejlslagne retlige udviklingsbevægelse faldt amerikanske juristers eksport af amerikansk ret og retlige modeller signifikant de næste år. (Gardner 1980; Trubek & Galanter 1974).

¹⁴ Amerikanske advokater stiller ofte deres hjælp til rådighed på frivillig basis som en form for offentlig service. De såkaldte "pro bono"-programmer skaber prestige og giver legitimitet til advokaterne, og ikke mindst til erhvervsadvokater. Se fx Galanter (1991).

¹⁵ Miller & Chevalier dannede senere tæt alliance med PricewaterhouseCoopers, et af "the big five" revisionselskaber, med hvem de bl.a. tilbød koordineret skatte- og investeringsrådgivning (Dezalay & Garth 2001a p. 514). Før fusionen mellem Price Waterhouse og Coopers & Lybrand var PricewaterhouseCoopers også aktive i Østeuropa, hvor de vandt kontrakter fra bl.a. USAID, EU, Verdensbanken og "British Know How Fund" (Wedel 2001).

¹⁶ Interview, London, 12. oktober 2005.

Miller & Chevalier, Washington (Moyers advokatfirma).

Lloyd Cutler var erhvervsadvokat. Tidligere præsident Bill Clinton ansatte ham som sin juridiske rådgiver – på de usædvanlige betingelser at Cutler kunne forblive *senior counsel* i sit advokatfirma og arbejde for private klienter som ikke offentliggjordes (Nader & Smith 1996). Cutler's berømmelse er reflekteret i hans nekrolog publiceret i *National Journal* by Stuart Taylor Jr. on 17 May 2005. Heri hedder det, at "there will never be another superlawyer on the scale of Lloyd Cutler ... This is not to deny the possibility that someone, somewhere may replicate the dazzling array of talents that made Cutler the pre-eminent lawyer-statesman of his generation: intellectual brilliance, wisdom, public-spiritedness, eloquence, genius for grasping the interests of everyone around the table, and a passion for forging consensus solutions to hard problems."¹⁷

Abner Mikva var Cutlers efterfølger og blev ansat af Clinton-regeringen. Han var tidligere dommer og tidligere medlem af kongressen.

Det var således særdeles ressourcestærke agenter, der konstruerede disse programmer, som blev legitimeret som idealistiske foretagende. Mulighedsbetingelserne for skabelsen af programmerne findes i det amerikanske nationale felt, hvor det var legitimt for agenterne at zigzagge karrieremæssigt mellem private advokatfirmaer og Washington-administrationen og mellem erhvervsret og idealistiske projekter.

At få retten på dagsordenen

Ved at benytte sig af denne form for social kapital formåede D'Alemberte og Moyer – med godkendelse fra Miller & Chevalier – at grundlægge programmet og formåede at få økonomiske ressourcer fra den amerikanske regering og det på trods af, at der fandtes modstand i den amerikanske administration. Men regeringen blev overbevist af personerne bag CEELI. Som en af de førende embedsmænd i US State Department, der blev valgt af *Deputy Secretary of State* Lawrence Eagleburger til at have ansvaret for assistancen til Østeuropa, fortalte i et interview, var synspunktet, at "they are lawyers, they can pay off their own. But lawyers are an

effective lobbying group and they lobbied us very hard, and eventually the combination of their lobbying efforts and the fact that something needed to be done in that area convinced us."¹⁸

Indtil da havde den amerikanske regering primært fokuseret på at svække de stærke politiske bureaukrater i Østeuropa for at erstatte de tidligere kommunister fra magtfeltet med mere reformvenlige kræfter. Personer fra den amerikanske administration, regering, domstole, tænketanke etc. trænede oppositionen og hjalp til med at skabe et civilsamfund, hvilket i en amerikansk optik betød nærværet af regionale østeuropæiske NGO'er og tænketanke. Begge former for institutioner kunne producere diskurser om nødvendige reformer, om problemer, som nødvendigvis skulle løses, og som kunne uddanne andre reformvenlige kræfter. Ydermere fokuserede den amerikanske regering på privatisering og opbygning af en vestlig form for markedsøkonomi med åbne markeder byggende på *the rule of law*. En af personerne, som blev ansat til at skabe og administrere regeringsprogrammerne for *US State Department*, var den tidligere ambassadør i Bulgarien, Robert Barry. I 1992 udtalte han: "We do not have government-to-government agreements ... Our task is to promote the growth of the private sector rather than to encourage the growth of new bureaucracies." (citeret fra Wedel (2001), p. 53)¹⁹ Den amerikanske regering havde ikke umiddelbart fokus på retlige programmer og den havde ikke nogen umiddelbar strategi for disse. Som regeringen fokuserede NED og dets institutioner, som alle var nøgleinstitutioner i bestræbelserne på at træne oppositionsgrupper til at tage kampen op med de tidligere kommunister, ikke stærkt på *rule of law* programmer selvom det var "one of the underpinnings of what we did ... We worked on rules regarding democratic elections, representation etc. We tried to change the democratic rules", som en tidligere ansat i en af NEDs institutioner fortalte i et interview.²⁰

● I Bulgarien formåede NED at relatere sig til og uddanne en gruppe yngre jurister, hvoraf nogle senere blev premierministre og præsidenter i landet og som blev nogle af hovedpromotorerne af retlige reformer. Da CEELI påbegyndte arbejdet i Bulgarien samarbejdede de NED-uddannede jurister i høj

¹⁷

http://www.theatlantic.com/doc/prem/200505u/nj_taylor_2005-05-17, 6. marts 2006.

¹⁸ Interview, Washington DC, 11. februar 2006.

¹⁹ Politikken med ikke at arbejde *government-to-government* baseret var i modsætning til den officielle EU-politik. EU-programmerne var designet til at assistere regeringer i deres udvikling af landene.

²⁰ Interview, Washington DC, 14. februar 2006.

grad med CEELIS repræsentanter i landet for at bestemme udviklingen i prioriteterne og fokusområderne for kriterierne bag *rule of law* og uafhængige domstole. Den første ikke socialistiske premierminister i Bulgarien, Philip Dimitrov, er et eksempel på en sådan aktør. Dimitrov tog, som han fortalte i et interview med artiklens forfatter, "all good persons" ind omkring sin regering.²¹ Eller med andre ord, han forsøgte at skabe samarbejder med personer, som var kvalificerede og ikke havde tilknytning til de ældre kommunister. En er disse er Nelly Koutzkova, som blev en nøglefigur i den senere udvikling af *rule of law* agendaen, og som var meget tæt forbundet til CEELI. Hun blev en form for mentor og inspirationskilde for yngre reformkræfter. En anden var Justitsministeren i Dimitrov-regeringen, Svetoslav Louchnikov, som var professor i privatrete før kommunisterne overtog magten. Andre ledere i det juridiske miljø trænet af NED var Alexander Djerov, som kom fra en ældre prestigefyldt juristfamilie (jf. om disse personer i Hammerslev (2005b); Hammerslev (2006a)).

CEELI formåede at få finansiering fra den amerikanske regering via NED. Udviklingen af retlige programmer var således outsourced til personerne bag de retlige programmer i CEELI. Det viste sig at "CEELI was a cheap and very effective way of promoting legal reforms" på grund af opbygningen af advokatsektoren med dens *pro bono* programmer i USA. "Our people working on the ground did not get any salaries ... so it was good value for the money." Finansieringen "provided us with the chance to experiment with CEELI", som en af personerne bag CEELI fortalte i et interview. "It was clear that the approach we were taking was *pro bono* assistance, because we thought we could attract lawyers to participate, and they did – they came out in great numbers."²²

Siden etableringen af projektet har mere end 5000 frivillige, forstået på den måde at de alene fik flybillet og et symbolsk beløb udbetalt, deltaget i projektet. I begyndelsen havde CEELI kun to ansatte, direktøren Mark Ellis og en sekretær. Deres årlige budget var på ca. 400.000 US dollars. I 2003 var det årlige budget steget til ca. 20 millioner dollars. Primo 2006 har CEELI ca. 30 kontorer i Østeuropa og i Centralasien og har mere end 35 *liaisons* og juridiske specialister som ar-

bejder rundt om i verden på deres kontorer. CEELI har været rådgivere ved implementeringen af mere end 465 love og forfatninger, og der er ca. 40 ansatte i hovedkontoret i Washington DC.²³

De amerikanske personer med positioner i feltet har dog forskellig baggrund og en uens fordeling af ressourcer, en ulighed som bliver projekteret til et internationalt niveau. Personerne, som arbejdede "on the ground", havde særligt i starten ikke de samme former og mængder af kapital, som de Washington baserede kollegaer, der havde iværksat programmerne og ledede dem. De var alle jurister men med forskel i kulturel, social og økonomisk kapital – og også juridisk kapital. De amerikanske jurister, som arbejdede i Østeuropa, var ofte første generationsakademikere (og jurister), som var uddannet og arbejdede i provinsen i USA. Nogle havde aldrig arbejdet internationalt før, men arbejdet i CEELI var et springbræt til det internationale arbejde og til positioner i mindre prestigefyldte NGO'er.

Ofte var de idealister, som ville "change the world" og "do something good", som flere CEELI liaison har fortalt i interviews og ved personlige samtaler. Deres modparter i Washington ville ændre verden, men de var mindre drevet af idealisme end af strategi. Den første fase af processen efter Berlin-murens fald, som så formationen af denne specifikke amerikanske side af det internationale felt af retlig assistance var karakteriseret ved en periode af idealisme. En idealisme som blev taget med ind i feltet og brugt til at tiltrække frivillige – som var draget til det internationale "peace corps" – og til at etablere relationer med reformister i Østeuropa, som selv var drevet frem af en eufori. Bulgarske reformistiske advokater, dommere og få forskere ved Sofia Universitet var ydermere åbne overfor de amerikanske advokater, som kom på frivillig basis for at hjælpe dem med at udvikle deres samfund i retning af de vestlige samfund. Samme idealisme blev hverken fundet i den amerikanske administration eller på det private marked (Hammerslev 2005a; Hammerslev 2005b).

● En god signifikant illustration af forskellen mellem fordelingen og mængden af kapital og idealistiske intentioner kan findes i Bill Meyers biografi og indstilling. Meyer var den første frivillige CEELI-udsendte (udsendte bliver kaldt CEELI-*liaison*) i Bulgarien (og i hele Østeuropa). Han var opvokset i en lille by i Ohio, hvor hans forældre var landmænd. Han blev uddannet i Colorado. Han var advokat i et advokatfirma i Boulder, Colorado,

²¹ Interview, Sofia, 17. november 2004.

²² Interview, London, 12. oktober 2005.

²³ Source: <http://www.abanet.org/ceeli/>, 2 March 2006.

hvor han boede på en ranch. Han var naturmenneske og havde undervist sorte fanger i et fængsel. Da han kontaktede CEELI var han fuld af idealisme. Da han så murens fald tænkte han "it was the time where I could actually make a difference", som han fortalte i et interview. Med sin særdeles imødekommende personlighed (som en hovedperson bag de bulgarske reformer fortalte i et interview: "Bill [Meyer]? Oh, I loved him") og ved ikke at være en del af de store Washington og Wall Street advokatfirmaer formåede han at socialisere med bulgarerne, som deltog i transformationsprocessen. Til forskel fra de amerikanske karrierediplomater og udsendte personer fra USAID – som han i begyndelsen forsøgte at være uafhængig af og ikke samarbejde med – benyttede han og andre frivillige *liaisons* venskabsstrategier for at bygge relation til forandringsvillige jurister i landet. Han levede, med sine egne ord, "like a Bulgarian. In contrast to many other foreigners my wife queued up for milk."²⁴ (se også Meyer 1992). Med venskabsstrategier havde de amerikanske *liaisons* i Bulgarien mulighed for at relatere til næste generation af reformjurister, hvilket var ganske unikt i feltet for retlig assistance.

Forskellen til de højt profilerede agenter bag CEELI illustreres også ved en anekdote fortalt af en person bag CEELI om Kampelman og O'Connors ankomst i Østeuropa: "CEELI has a meeting every summer somewhere in the region. And very often when we arrive, the government in the country we visit, the delegation that comes to meet us, only really wanted to greet O'Connor and Kampelman. And they would often have separate cars for them."²⁵

CEELI fokuserede på retlige programmer inden for en række retlige områder som forfatningen, juridisk uddannelse, domstolsreformer, reformer inden for advokatsektoren, erhvervsretten og strafferetten. *Rule of law* fokuset var tæt forbundet med erhvervsretlige reformer og med udviklingen af markedsreformer for at assistere de lande, som var på vej mod den globale økonomiske integration. Den nye retlige agenda gik hånd i hånd med erhvervsinteresser og var skabt i det retlige felt

som neutrale reguleringsmekanismer og blev udvidet og påtvunget globalt til politiske felter og til det sociale univers. Den nye retlige dagsordens ortodoksi og dets relation til økonomien er illustreret ved Harvard og IMF økonomen Jeffrey Sachs' berømte tale ved *Yale Law School* hvor han understregede juristers nødvendighed i den internationale udvikling: "As I am sure you will readily agree, the international economy is far too important to be left to the economists."²⁶ Retten var igen på den politiske dagsorden i USA, i EU og hos forskellige europæiske regeringer,²⁷ internationale institutioner²⁸ og filantropiske fonde²⁹ begyndte at fokusere på *rule of law* og relaterede retlige områder som menneskerettigheder, stærke og uafhængige domstole og erhvervsret. Disse retlige kategorier, som Dezalay og Garth kalder en ny retlig ortodoksi (Dezalay & Garth 2002a), var blevet centrale evalueringskriterier når den demokratiske status for de forskellige lande omkring i verden bliver evalueret af internationale organisationer som Verdensbanken, *Open Society* og EU. Ydermere formåede CEELI at komme i en position, hvor nogle af

²⁶ Sachs talte ved Yale Law School 16 October 1998, <http://www.law.yale.edu/outside/html/Publications/pub-sachs.htm>, 23. marts 2006.

²⁷ Fx har det hollandske Matra-program dets oprindelse i økonomi – og dets forsøg på at optimere betingelserne for hollandske forretninger i Østeuropa. Personerne som designede Matra-programmet "took out the soft sectors" og begyndte at fokusere på *the rule of law* for at opnå økonomiske gevinster, som en af skaberne af programmet fortalte i et interview med denne artikels forfatter. "We wanted to export – that was our purpose. And to develop business it was necessary to invest in the legal system." Interview, Sofia, 23. november 2004.

²⁸ Verdensbanken har fx deres retlige programmer, som IMF støtter. Se om historien bag verdensbankens retlige programmer i Dezalay & Garth (2002b), kapitel 13. Sammenhængen i det konkrete arbejde i Østeuropa mellem Verdensbanken og IMF illustreres også via den bulgarske case, hvor "The country director" af IMF er gift med en af Verdensbanken udsendt medarbejder, som delvist arbejder med retlige programmer.

²⁹ George Soros' imperium, som i 1999 brugte omkring 570 millioner US dollars, består af *Open Society Institute* og andre organisationer som *Institute for Constitutional and Legislative Policy*, som overvåger den retlige udvikling og understøtter juridisk uddannelse, og *Roma Right Center*, der fokuserer på områder omhandlende diskrimination af romaer (Kaufman 2002, p. 256ff.). De retlige programmer tog for alvor fart med ankomsten af Aryeh Neier, tidligere direktør for *American Civil Liberties Union* og en af arkitekterne bag *Human Rights Watch*, hvor han fungerede som *executive director* før han flyttede til *Open Society Institute* (se Neier 2003). I bestyrelsen for *Open Society Justice Initiative* sidder Anthony Lester, som ikke bare besidder signifikant kulturel kapital men som også har været en af hovedfigurerne bag de internationale menneskerettigheder på den britiske scene (angående Anthony Lesters rolle i etableringen af et internationalt menneskerettighedsfelt se Madsen (2004). Soros var også initiativtager til *East-West Management Institute*.

²⁴ Interview, Boulder, Colorado, 2. juni 2004.

²⁵ Interview, Washington DC, 10. februar 2006. Om Meyers ankomst i Sofia se Meyer (1992).

personerne bag CEELI kunne være rådgivere for andre internationale institutioner som Den internationale krigsforbryderdomstol. Da Mark Ellis flyttede fra CEELI til *The International Bar Association* (IBA) tog han CEE-LI-modellen med sig for via IBA at benytte den i andre lande som for eksempel i Afghanistan. Ydermere blev og bliver nogle af personerne tilknyttet CEELI brugt som konsulenter i internationale organisationer. Dette kan igen illustreres godt ved at følge Mark Ellis' karriere. Med sin baggrund i udenlandske investeringer blev han brugt af Verdensbanken som konsulent inden for emner vedrørende udenlandske investeringer i relation til Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen mens han samtidig var direktør for CEELI.

Government-to-government program-mer: Demand and market driven tilgan-ge for EU

EU's retlige programmers livsbane er forskellige fra de amerikanske programmers livsbaner. Som det følgende påpeger, blev EU's retlige programmer skabt i det bureaukratiske felt i EU – dvs. hovedsageligt i den udøvende del, nemlig i Kommissionen. Men det var ikke kun selve baggrunden for programmerne, som var forskellig, også selve udformningen og måden de fungerede på var forskellig.

I de første år efter de kommunistiske regimers fald blev Phare-programmet etableret. Det skulle give assistance inden for specielt fem områder: "agricultural supplies and restructuring, access to markets, investment in promotion, vocational training and environmental protection." Som en kontorchef i Kommissionen fortalte i et interview: "The Phare project was in English, and it was in fact build by native speakers."³⁰ Personerne bag Phare-programmerne var hovedsagelig økonomer fra Storbritannien og personer med baggrund i udviklingsbistand. Ydermere fik Kommissionen den centrale rolle i at assistere udviklingen og koordinere bistanden fra G-24, fordi Delors kunne mobilisere sit sociale netværk (Smith 2004). Dog var assistancen hvad der blev kaldt *demand driven* og *market driven*. Private konsulentbureauer tjente store penge på de store projekter, som blev etableret (Wedel 2001). Som adskillige personer, der arbejder i feltet, har observeret: "we had so much money, the only problem was how to spend them quickly enough."

Da det blev klart at de østeuropæiske lande ville søge om medlemskab af Unionen var der en gruppe personer i Kommissionen, som investerede i et retligt fokus. I 1993 vedtog Ministerrådet under mødet i Kø-

benhavn kriterierne, som de Østeuropæiske lande skulle opfylde, hvis de ville have medlemskab af EU. De politiske kriterier, som blev defineret, er: Stabile institutioner som sikrer demokrati, *the rule of law*, menneskerettigheder og respekt for minoriteter; de økonomiske kriterier er en velfungerende markedsøkonomi og endelig at landene har inkorporeret unionens *acquis* – dvs. den samlede EU-lovgivning – og vil følge EU's forskellige politiske, økonomiske og monetære formål. På trods af disse kriterier var overordnede og ikke dannede grundlag for specificerede instrukser, dannede de grundlag for at institutionalisere samarbejdet og kunne benyttes af EU som instrument til at få de østeuropæiske lande rettet mod EU.

The legal turn: EU-programmernes skift fra demand to accession driven

Med de nye retlige kriterier fik juristerne bag dem et instrument til at ændre EU-støtten via Phare-programmerne fra *demand driven* til *accession driven*. Dette betød, at EU's støtteprogrammer blev ændret fra at blive givet til, hvad de Østeuropæiske lande søgte penge til ud fra, hvad de mente, de havde brug for, til alene at fokusere på projekter, som vedrørte forbedringer af forhold i Østeuropa, som var af relevans for optagelsen i EU. Disse personer arbejdede for og med den drivende kraft bag de retlige programmer, François Lamoureux.

● François Lamoureuxs livsbane eksemplificerer ganske godt forskellene på de amerikanske produktioner og EU produktionerne af retlige programmer. Lamoureux var en del af Delors kabinet (eller, som personerne i Delors kabinet også blev kaldt, "practitioners of Rottweiler politics", "Napoleonists, becoming Bonapartists" (Ross 1995 p. 51)). Han var uddannet på *Instituts d'études politiques* og havde undervist ved *University of Paris I* og universitetet i Metz før han flyttede til den juridiske afdeling i Kommissionen i 1978. Han havde været involveret i politik for de franske socialister og havde været viceborgmester i en forstad til Paris. Han var medlem af Delors kabinet fra 1985 og udgjorde sammen med Pascal Lamy (som nu er direktør i WTO) de tætteste rådgivere for Delors. Lamoureux havde været "a central player in hammering out the Single European Act." (Ross 1995 p. 55) I 1996 flyttede han til Generaldirektoratet for udenrigsrelationer som vice-generaldirektør og blev senere

³⁰ Interview, Bruxelles, 23. februar 2006.

direktør for *DG Transport*. Han og andre brugte forskellige strategier til at gøre positionen for den bureaukratiske side af EU stærkere. Den franske side kunne genvinde noget af dets tidligere imperiale styrke, og ved at benytte EU formåede de at mobilisere et stærkt kabinet – hvor mange af personerne var uddannet på *Instituts d'études politiques* og havde signifikant social kapital bl.a. i form af internationale sociale netværk (Kauppi 2005).

Lamoureux formåede at tage Phare-programmerne til den næste fase. Han brugte sine ressourcer til at påføre det politiske felt den retlige agenda, som blev et af de absolutte hovedområder for assistancen til Østeuropa. Med den retlige dagsorden på plads var der behov for retlig ekspertise i kommissionen. En gruppe personer startede programmerne og området for *Justice and Home Affairs* var et af de hurtigst voksende områder inden for EU Kommissionen, og det var inden for dette område at Kommissionen kunne spille en hovedrolle inden for EU vis-a-vis Parlamentet og også vis-a-vis andre institutioner.

Lamoureux var også en af hovedpersonerne bag Twinning-programmerne, hvilket er programmer som støtter konkrete samarbejder mellem en offentlig institution i modtagerlandet og en tilsvarende institution i en EU-medlemsstat. Ved at opfinde disse nye programmer kunne de også ændre måden at benytte eksperter samtidig med at de kunne lægge et større ansvar for den europæiske integration ud til medlemsstaterne. Som en person i Kommissionen, som arbejdede med Bulgarien og som havde fulgt udviklingen for de retlige programmer, fortalte i et interview: "We saw that the area of public administration was extremely expensive, and we had to draw our expertise on the market. And they did not leave stable results, once the experts had left we did not get any local know how to take on the reforms".³¹

Dette nye *legal turn* for assistancen til Østeuropa betød ikke kun at nye former for assistance blev opfundet. Det betød også at statslige og juridiske (og andre) teknokrater blev relateret til og blev engageret i udviklingen i Østeuropa. Twinning-programmerne, som sendte bureaukrater, dommere og politifolk – eller med andre ord *statsansatte* – til de østeuropæiske lande for at assistere *inden for staten*, var også en opfindelse beregnet på at "create network and focus, not a private focus. And then it might be possible to put political pressure from the members of the EU on the institutions

in which the Twinning is."³² "By nature, the field of justice and home affairs is something the state is in charge of, it is not the market that change the judiciary."³³ Visse dele af Twinning-programmet blev således udformet efter CEELI-mønsteret, hvor dominerede agenter fra de forskellige administrationer i de enkelte europæiske lande blev sendt ud for at assistere landene i Østeuropa med at ændre de juridiske aktørers praksiser og udsyn. Dog eksisterede der en vigtig forskel på disse metoder, nemlig den at det amerikanske fokus var på private advokater mens EU's fokus var på bureaukrater, inklusive dommere, toldere og politifolk etc.

Lamoureux, som havde været en af Delors tætteste rådgivere og som kendte spillets regler, formåede at udplacere andre som ville udvide programmet til de blødere sektorer som civilsamfund, fagforeninger og velfærdsstater. På trods af specielt Storbritanniens modstand mod ændringerne fra markedsekspertise til juridisk statsekspertise vandt Lamoureux kampen.

Med de interne EU reformer (særligt det indre marked og senere Euroen) implementeret blev udvidelsen et af hovedfokusområderne for den europæiske udvikling og personer, som investerede i udvidelsen og ikke mindst i den retlige agenda, blev promoveret internt i EU Kommissionen. De retlige udvidelseskriterier for de juridiske programmer blev besluttet af en progressiv gruppe hovedsagligt bestående af en gruppe jurister i Generaldirektoratet for udvidelsen i Bruxelles med assistance af det voksende *Justice and Home Affairs*.

Retliggørelsen af EU-programmerne var også en måde at reagere på dominansen af amerikanske advokater i det østeuropæiske område. Som en af hovedpersonerne bag EU's retlige programmer fortalte i et interview:

"It was in 96-97 you can say that the EU promotion became legalised. And the accession partnership gave us the possibility to say, look do not take US experts in that field. Here is the priority, it is this EU legislation. So it is for us to tell you what to do ... And then we felt: now they have applied for membership, should we continue to programming in the same manner? Or should we reverse the situation? We know in principle what should be good for you, what assistance you should receive. If you want to become member we could tell you what we think your priorities should be. So we invented the accession partnership, which was an instrument whereby we would draw the priorities. And therefore we changed the way

³¹ Interview nr. 77, Bruxelles, 12. april 2005.

³² Interview, Bruxelles, 23. februar 2006. Om sådanne interbureaukratiske og retlige netværk se Slaughter (2004).

³³ Interview, Bruxelles, 12. april 2005.

that the Phare programs were driven: from demand driven to accession driven.”³⁴

De amerikanske jurister var dog stadig dominerende på området. De havde uddannet de personer, som EU var tvunget til at samarbejde med, når de evaluerede de østeuropæiske lande, ganske som CEELI havde opfundet evalueringskriterierne og skrevet evalueringsrapporter om de forskellige østeuropæiske lande som EU's jurister benyttede når landene skulle evalueres. En del af prioriteringsområderne for evalueringerne og assistanceområderne var således allerede fastsat – og var inspireret af CEELI.

● Når Bulgarien evalueres udformer EU deres rapporter på baggrund af interviews med personer placeret centralt i magtfeltet om betingelserne for udviklingen på det retlige område. Mange af disse interviewede eksperter var relateret til NGO sektoren eller til nogle prominente advokater. En del, som EU benyttede særligt i begyndelsen, var uddannet af CEELI og også benyttet af de amerikanske eksperter. For at få flere europæiske NGO'er på banen begyndte juristerne i Kommissionen at gå i dialog med den nystartede tænketank *European Institute*, som blev oprettet af den bulgarske hovedforhandler, Stanislav Daskalov, i forbindelse med forhandlingerne af Bulgariens tiltrædelsesaftale. Daskalov var økonom og var tæt relateret til nogle af de første bulgarske advokatfirmaer, som blev oprettet lige efter Zhivkov-regimets fald. Han, og en jurist som arbejdede i *Open Society Institute*, fik økonomiske midler fra *Open Society* til at opstarte institutionen, som blev et link mellem personer i Kommissionen og rådgivere for den bulgarske regering.

Juristerne i EU Kommissionen engagerede sig også i kampen om domstolstræning i Bulgarien (Hammerslev 2006a). Det amerikanske fokus havde været at skabe en institution udenfor staten, som kunne uddanne dommere, men EU ville have det som en statsinstitution. Som en centralt placeret person i Kommissionen bemærkede om *The Magistrates Training Centre*: “Throughout the years we saw that their capacity to train magistrates were limited and remained limited, they were not able to grow so we imposed the Bulgarian Ministry of Justice to take their responsibility and to transfer it to

responsibility and to transfer it to some full fledged institute as you have in France or other countries.”³⁵

Konklusion

Denne artikel har påpeget to forskellige udspring af retlig assistance ved at fokusere på den sociale genese bag amerikansk og europæisk produktion og eksport af retlig assistance. I USA var programmerne hovedsagligt et produkt af private initiativer, som blev finansieret af den amerikanske regering via NED. I modsætning hertil var EU produktionen først og fremmest et resultat af franske jurister og bureaukrater inden for EU Kommissionen, som gik forrest i investeringerne i retlige programmer og formåede at erstatte dominerende positioner i udviklingsspillet, nemlig britiske økonomer og personer som kom fra udviklingsbistand. Det er med andre ord i indretningen af de nationale magtfelter, produktionsbetingelserne for de forskellige programmer skal findes. Således var det muligt for særdeles ressourcerstærke agenter i USA via særligt deres retlige og sociale kapital at mobilisere de retlige eksportprogrammer til Østeuropa. I EU blev retten først sat på dagsordenen for alvor, da agenter med bureaukratisk kapital trådte ind på scenen.

Med de forskellige agenter og institutioner, som kom ind til området af juridisk assistance byggende på *the rule of law*, demokrati, uafhængige og stærke domstole og erhvervsret opstod et internationalt felt for retlig assistance. Artiklen eksemplificerer, hvordan ret og retlige programmer ikke alene var et strategisk instrument til at forfølge egeninteresser i agenternes egne karrierer, hvor juridiske investeringer gav et højt afkast, men også var et instrument til at ændre stater, markeder og retlige systemer i Østeuropa. Både fra EU-siden af feltet og fra den amerikanske side var feltet struktureret med dominerende personer fra hovedstæderne med signifikante former for social og kulturel kapital mens de dominerede personer, som blev sendt ud i “marken” i Østeuropa, ofte var personer fra periferien. De havde ikke de samme mængder kapital som deres dominerende modparter. En vigtig pol eksisterer dog i måden programmerne fungerer, nemlig deres relation til staten. Hvor de amerikanske advokater flyttede ud for at arbejde i separate institutioner udenfor staten for at assistere jurister først og fremmest i NGO'er, men også jurister tilknyttet staten og universiteterne, arbejdede de europæiske bureaukrater først og fremmest med jurister i staten. Dette betød, at de amerikanske advokater opererede med forskellige grupper af advokater og andre, hvoraf mange kom fra gruppen af de mest elitære re-

³⁴ Interview, Bruxelles, 23. februar 2006.

³⁵ Interview, Bruxelles, 12. april 2005.

formadvokater og personer bag de store tænketanke, mens europæerne hovedsagligt assisterede de dominerede personer indenfor de lokale forvaltninger og ministerier (personer med små lønninger, lav prestige og som hverken havde nævneværdig social eller kulturel kapital).

Referencer

Bernstein, D. Philip Agee, Former CIA agent speaks on Venezuela. Flashpoints [March 14]. 2005. Ref Type: Magazine Article

Blum, W. (2001) *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower*. London: Zed Books.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Carothers, T. (2004) *Critical Mission: Essays on Democracy Promotion*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Cohen, A. The Birth of European Constitutionalism: Law and Lawyers between Political Mobilisation and Legal Expertise. 2005. Ref Type: Unpublished Work

Dezalay, Y. & Garth, B. G. (1996) *Dealing in Virtue: International Commercial Arbitration and the Construction of a Transnational Legal Field*. Chicago: The University of Chicago Press.

Dezalay, Y. & Garth, B. G. (2001a) The Big Five Versus Big Law: Confrontational Rhetoric in the Service of Legitimizing Shifting Relationships Between Business and Law. In: *The Internationalization of the Practice of Law* (eds J. Drolshammer & M. Pfeifer), pp. 513-535. Kluwer Law International, The Hague.

Dezalay, Y. & Garth, B. G. (2001b) The Import and Export of Law and Legal Institutions: International Strategies in National Palace Wars. In: *Adapting Legal Cultures* (eds D. Nelken & J. e. Feest), pp. 241-256. Hart Publishing, Oxford.

Dezalay, Y. & Garth, B. G. (2002a) *Global Prescriptions: The Production, Exportation, and Importation of a New Legal Orthodoxy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Dezalay, Y. & Garth, B. G. (2002b) *The Internationalization of Palaces War: Lawyers, Economists, and the Contest to Transform Latin American States*. Chicago: University of Chicago Press.

Galanter, M. (1991) *Tournaments of Lawyers: The Transformation of the Big Law Firm*. Chicago: Chicago University Press.

Gardner, James A. *Legal Imperialism: American Lawyers and Foreign Aid in Latin America*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1980.

Guilhot, N. (2005) *The Democracy Makers*. New York: Columbia University Press.

Hammerslev, O. (2005a) Transformation af Østeuropæiske retsfelter: Import og eksport af professionel kompetence og ressourcer i transformationsprocessen mod EU. Bulgarien som case. In: *Normvetenskapliga Reflektioner* (ed A. Rejmer), Retssociologisk rapportserie, Lund.

Hammerslev, O. (2005b) Transformationen af retlige felter i Østeuropa. In: *Juridiske emner ved Syddansk Universitet* (ed H. V. G. Pedersen), pp. 91-104. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.

Hammerslev, O. (2006a) Kampen om den dømmende magt i Bulgarien: Import og eksport af ret, juridiske institutioner og ekspertise. *Retfærd. Nordic Legal Journal*, 29, 27-42.

Hammerslev, O. (2006b) Konstruktionen af Europa: Hvordan kan vi begribe Europa? Review-artikel af Niilo Kauppi's *Democracy, social resources and political power in the European Union*. *Hexis nyhedsbrev*, 10-17.

Hammerslev, O. (2006c) The Construction of the Dominant Position within an International Field of Legal Assistance. *Retfærd. Nordic Legal Journal*, 114, 64-79.

Hammerslev, O. (2006d) "Battle of the Bulgarian Judicial Branch", paper presented at the conference "Law and Justice Beyond Borders", Research Committee on the Sociology of Law, Paris.

Hammerslev, O. (2006e) "Constructing an international field of legal assistance: US, EU and two modes of production", paper presented at Law and Society Association Annual Meeting, Baltimore.

Kaufman, M. T. (2002) *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire*. New York: Vintage Books.

Kauppi, N. (2005) *Democracy, social resources and political power in the European Union*. Manchester: Manchester University Press.

Madsen, M. R. (2004) France, the UK, and the 'Boomerang' of the Internationalisation of Human Rights (1945-2000). In: *Human Rights Brought Home: Socio-Legal Perspectives on Human Rights in the National Context* (eds S. Halliday & P. Schmidt), pp. 57-86. Hart Publishing, Oxford.

Madsen, M. R. (2006) Between the National and the International: Elements of a Reflexive Sociology of the Internationalization of Law. *Retfærd. Nordic Legal Journal*, 114.

Meyer, W. D. You Listened and You Cared: Year One of the CEELI Liaison Mission to Bulgaria. 1992.

Nader, R. & Smith, W. J. (1996) *No Contest: Corporate Lawyers and the Perversion of Justice in America*. New York: Random House.

Neier, A. (2003) *Taking Liberties: Four Decades in the Struggle for Rights*. New York: Public Affairs.

Ross, G. (1995) *Jacques Delors and European Integration*. New York: Oxford University Press.

Slaughter, A.-M. (2004) *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press.

Smith, K. E. (2004) *The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.

Trubek, D. M. & Galanter, M. (1974) 'Scholars in Self-Estrangement: Some Reflections on the Crisis in Law and Development Studies in the United States', pp. 1062-1102, *Wisconsin Law Review*.

Weber, Max (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

Wedel, J. R. (2001) *Collision and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe*. New York: Palgrave.

Kommunikation, krop og modernitet i Charlie Chaplins *Modern Times*

▷ **Anders Høg Hansen**

lektor ved K3/Konst, Kultur och Kommunikation, Malmö Högskola

Abstract

Chaplins *Modern Times* fra 1936 husker de fleste nok som en film om den lille mands kamp med store maskiner. I dette essay undersøger jeg 3 underliggende temaers forbundethed og udtryk i filmen: krop, kommunikation og modernitet. Jeg belyser vandrings- og vagabondfigurer i en historisk kontekst - blandt andet via Hannerz, 1983, der trækker på Chicago etnografer i begyndelsen af det 20. århundrede - og diskuterer her, hvordan vagabondliv, vandring og løsarbejde er portrætteret i *Modern Times*. Dette tema bliver bundet sammen med en diskussion af vagabondens *kropslige* handlen og *kommunikation* i filmen (via Merleau Ponty, 1958, Bourdieu, 1991) og overgangen fra stumfilm til lyd- og talefilm, som er tematiseret i netop stum/talefilmshybriden *Modern Times* (via Niels Jensen, 1991 og andre).

Indledning

I filmmediets tidlige stumme år sad farcen i kroppen, og kroppen skabte farcen. Det var herfra kommunikation og menneskeligt udtryk udsprang i filmmediet - uden tale og naturlig synkron lyd. En række af de tidlige langfilm med Chaplin, herunder stum- og talefilmshybriden *Modern Times*, evnede at forene den mere enkle farce eller slapstick med en række karakteristiske portrætter, der skildrede snublende forsøg på menneskelig kontakt og kommunikation. I *Modern Times* er filmmediets generelle udvikling, og overgangen til lyd- og talefilm, blevet et undertema der er vævet ind i portrættet af en ny moderne og industriel tid og dennes konsekvenser for kropslig kommunikation.

Disse temaer forsøger jeg at afdække via nøgleordene kommunikation, krop og modernitet der er belyst i fire afsnit. I artiklens første hovedafsnit *Vagabonden og den moderne symblik* tegner jeg et kort historisk rids og diskuterer vagabonden som moderne figur, und-

sluppet 'tradition'. I det næste afsnit *Menneske og maskine* behandler jeg forholdet mellem den lille mand og en ny æra i det moderne, hvor mennesket udfordres af maskinerne. Afsnittet *Filmteknisk udvikling* er helliget udviklingen fra stum- til tale/lydfilm, og om hvordan dette afspejles og kommenteres i filmen. I det afrundende afsnit *Krop og samtid* vender jeg tilbage til vagabondens krop og stil og sætter siden figuren i relation til migration og politik i 1930'erne.

Foruden krop og kommunikation er den tredje ledetråd i artiklen begrebet *modernitet*. Kort fortalt, kan man vælge at betragte 'det moderne' som en slags frigørelse fra nogle traditionelle cykliske samfundsforhold, hvor en lokal plads og religionen er altfavnende for verdensforståelsen. I det 'moderne' bliver mennesket en opdager orienteret af videnskab og en verden udenfor. Hvor religionen før vejledte livet og gården gik i arv, kan det moderne også ses som et brud med gentagelsen eller fortiden. I litteraturen om modernitet

kan man finde nogle gennemgående måder at strukturere læsningen af begrebet det 'moderne': dels som udtryk for en bestemt *tid/epoke* i vesten fra midt 1700tallet og frem, men det kan også ses som bestemte *karaktertræk* ved et samfund – nogle praksisser, værdier, herunder opfattelser af religion, videnskab, og kunst. I praksis og udtryk kan vi se på livsforudsætninger og symbolskabelse, hvilket har givet anledning til navne på bestemte udtryk/retninger, her for eksempel *modernisme* i visse kunstformer (Sarup, 1993). Begrebet det *moderne* står så i relation til andre begreber, som for eksempel *oplysningstiden* eller *det postmoderne* – som jeg dog vil undlade at komme ind på her.

Vagabonden og moderne symbolik

I den tidlige Chicago-sociologi fra omkring 1900 og nogle årtier frem (opsummeret i Hannerz, 1983) skildres en tid, hvor arbejderen må skifte plads og søge mod byen. Studier i 1930'erne lægger grundstenen for moderne urbane studier og urban sociologi. Arbejderen er ikke bundet til en barndomsplads eller gårdens ejer. Industrialisering skaber et nyt arbejdsliv og storbyen er rummet for dets udfoldelse. Arbejderen må røre på sig og skifte job ofte. Begrebet 'hjem' er blevet forstyrret af en ny viden om en ydre verden, med nye muligheder, som igen betyder at mennesket må forsøge at skabe livet igennem valg. For de mindre bemidlede bliver de hurtigt opførte og rustikke *shanty towns* et opholdssted og 'hjem' tæt ved arbejdet – i *Modern Times* lever vagabonden og gadepigen også en kort stund i en faldefærdig shanty town-agtig hytte tæt ved en fabrik. Visse kilder daterer begrebet shanty town tilbage til 1830'ernes Ohio – men det er først i 1930'erne at det for alvor bliver alment amerikansk fænomen – og begrebet bruges også om slummede satellitbyer i andre dele af verden¹.

Vagabonden er en figur, der trækker på en del mytologiske forestillinger i løbet af det 20. århundrede. Som figur generelt og i særdeleshed i Chaplins skikkelse er vagabonden et menneske, der rører sig på grænsen af det moderne, den gryende globalisering², en

usikker verden som kræver hurtig læring, uddannelse og mobilitet. Vagabonden er en figur, der taber terræn over for det modernes tempo- og han/hun bliver hermed udsat og udstillet og for Chaplin et oplagt objekt for pantomime. Der er flere begreber for det vagabonderende hos Chicago-skolen og dens fortolkere, blandt andet eksisterer betegnelserne *tramp*, *hobo* og *bum* – jeg vil her se bort fra en fjerde *seasonal worker*. Mens disse figurer alle i lange perioder strider sig gennem livet som herreløse enegængere, kan vi dog via Chicago-sociologerne byde på nogle forskelle i definition: hobo³ både arbejder og rejser og indfried dermed nogle af modernismens krav, mens de to andre har sværere ved enegangen. Trampen har arbejde, men rejser ikke. Endelig er der *the bum*, der hverken flytter sig eller arbejder⁴. Chaplins vagabond, der ofte er på farten og i temmelig løse ansættelsesforhold, kan dermed siges at være en slags hobo-tramp – se bl.a. Nels Andersons *The Hobo*.⁵

Det karakteristiske ved Chaplins vagabond, i en dramaturgisk kontekst, er at han i langfilmene til og med *Modern Times* i 1936 (den sidste med vagabonden) som ofte bindes til løsarbejdet, til en kvinde⁶ og til enkelte opponenter og hjælpere i episodiske ensemble spil, hvor vagabonden uvidende vandrer ind i vanskelih-

vede ikke licens og den krævede heller ikke at man var en god læser. Bing Crosby bølgede ud i radiotransistorerne fra øst til vest.

³ Hoboen er rigt behandlet hos Woody Guthrie, som siden har inspireret Dylan der i 1967 synger om en ensom hobo der har stødt mennesker fra sig eller svigtet dem ('I did not trust my brother / I carried him to blame / which led to my fatal doom / to wander off in shame'). Dylan, gestaltet som hobo-jeget, synger så i sidste vers, opfordrende: 'stay free from petty jealousies'. Lidt overraskende fortsætter han med at prædike enegang: 'live by no man's code / hold your judgement to yourself / or you wind up on this road'. Her kan man måske tale om en modsætning: han synger om sit ufrivillige exil – men holder fast i det med 'no man's code'? ('I am a lonesome hobo', John Wesley Harding).

⁴ (www.answers.com/topic/hobo).

⁵ Nels Andersons *The Hobo*, 1923. Opsummeret af Ulf Hannerz, i kapitlet 'Chicago Ethnographers' i *Exploring the City*. Her er hoboen 'a migrant worker, mostly American born and bred, moving around the country according to no fixed plans' (s31). 'A modern nomad' – storbybedouinen kunne man også sige?, frit efter C.V. Jørgensen. Men så skriver Hannerz også at hoboen var på vej ud: figuren var en del af den såkaldte 'second American frontier' (s32) efter jernbanen. Men man kan så sige at rejsen mod byerne fortsatte – og at støvstormene i 1930'erne også sendte en del mennesker på vejene. Her havde mange dog et præcist mål: Californien.

⁶ 'The men had very few female counterparts', skriver Hannerz. I byerne var der så også større mulighed for at finde 'feminine company' – I dansehallerne '...among the girls of the burlesque theatres'. Dansescenen i Chaplin filmen tager også en burlesk drejning, kan man måske sige?

¹ Se for eksempel http://en.wikipedia.org/wiki/Shanty_town, der byder på Ohio, 1830. Begrebet trækker etymologisk en række forskellige spor. Her er et af dem: "According to Claplin's *Dictionary of Canadian French* of 1894, a *chantier* was 'an establishment regularly organized in the forests in winter for the felling of trees; the head-quarters at which the woodcutters assemble after their day's work' " <http://www.worldwidewords.org/topicalwords/tw-sha1.htm>

² De er senere trukket ind i kulturelle udtryk, ikke mindst i blues og folkemusikeres univers, spredt via den ny gramfon og siden radioen, og anvendt i flæng. Radioen var en væsentlig kilde til det amerikanske forestillede fælleskab. Den kræ-

ge situationer, som han så forsøger at redde sig ud af. Politimænd med knipler, hævet over den vaklende vagabond, er tilbagevendende modstandere, der i mange langfilm pludselig dukker op rundt om et hjørne. Her har Chaplin uden tvivl anvendt sig egen forhulede østlondonske opvæst som klangbund for vagabondhistorierne⁷.

Hos Zygmunt Bauman er vagabonden som figur stillet over for en række andre moderne figurer. Bauman - som dog her ikke taler om Chaplins vagabond - gør opmærksom på, at vagabonder var den tidlige modernitets forbandelse. De faldt uden for rammen, var på fri fod, og undslap sig dermed kontrol. Dette var en tilstand den kontrofikserede modernitet ikke kunne bære, forklarer Bauman (2004: 9). Her er Bauman i grove træk på linie med de tidlige Chicago-sociologer. Bauman gør dog så det, at han sætter vagabonden overfor *pilgrimen*, som jo også er en slags rejsende, men som vandrer *et sted hen*, som har et mål og dermed bliver mere forudsigelig end den planløse vagabond. De befinder sig dog begge i, hvad Bauman kalder en vandring gennem ødemarken (2004: 8). En tredje figur, *protestanten* - her arbejder Bauman med begreber efter Weber - foretog så indre, sjælelige pilgrimsrejser, der ude på landet, i ødemarken, hvor de havde bosat sig; steder hvor de kunne arbejde på jorden og genskabe verden og ikke fristes af byens *polis* og 'forførende fordringer' (2004: 8)⁸. Der er dog hos Bauman i hans elegante begrebsretorik og modsætninger en mangel på eksempler, tekster eller anden empirisk bund. Det bliver til synteser, snarere end konkret demonstreret.

Jeg vil vende tilbage til det med vagabondens krop, eller kroppens vagabond. Hos Chaplin en uskyldens renfærdige praktiker og i de fleste langfilm, også *Modern Times*, mærkeligt aldersløs. Han spiller den samme type vagabond i godt 20 år. Begynder som skørtjæger og drunker og udvikler siden en mere sørgmodig side (Schepelern, red, 1995) - et udtryk for helt almindelig mandlig aldring? Rollen forbliver dog overvejende et slags barn. Uskylden gør ham tilpasningsdygtig i mange situationer. Han ledes ikke af præferencer, forkælethed, erfaring og kendskab, men af det situerede

og en pludselig snilde. Både Jacques Tatis Monsieur Hulot og Rowan Atkinsons Mr. Bean låner herfra. Også disse senere farcelignende figurer virker begge malplacerede blandt de dødelige mennesker. Som faldet ned fra en anden planet med en anden *habitus* (Bourdieu, 1990) - men også med en snu tilpasningsdygtighed. I *Modern Times* er Chaplins vagabond havnet som samlebåndsarbejder på en stor fabrik, hvor han forgæves forsøger at spænde bolte, der bevæger sig med foruroligende hastighed hen over båndet mod en stor tragt. I forsøget på at følge med, læner vagabonden sig så langt frem og havner selv i tragten og føres så rundt i maskinen. Senere bliver det pantomimiske forsøg på kropslig tilpasning til en modstand, der gestaltet som et kropsligt modsprog til det mekaniske kantede boltarbejde ved maskinen. Vagabonden fremfører en slags balletagtig distance til denne mekaniske disciplinering - en dans rundt blandt kollegerne - her kan man som et senere apropos tænke på Lars von Trier's fabriksdansere, heriblandt Selma spillet af Björk, i *Dancer in the Dark*. Dette kan vi frit efter Bourdieu kalde et brud med de objektive betingelser (Bourdieu, 1991, Beasley-Murray, 2004). De tavse regler bringes til syne gennem en åbenlys afvigelse. I et andet tilfælde serverer Chaplin en ledende mekaniker kaffe gennem en olietragt, efter at Chaplin er kommet til at skubbe ham ind i maskinen. En vanskelig situation må håndteres på bedste vis - og da mekanikerens hoved er fri og maskinen står stille i frokostpausen, kan maden da serveres. Denne type strategier og spil, en gennemført akavaet pragmatik, er meget tydeligt farce-kendetegn, som vi senere finder hos en anden tidlig filmisk kropskunstner som Keaton. Men også de senere Jacques Tati og Rowan Atkinson, i Mr. Bean, trækker på legemlig skævhed og snilde i umulige situationer og genbruger stumfilmens pantomime til at rette fokus på kroppen som medium.

Chaplins vagabond pendler mellem at blive manipuleret og at være den, der styrer og manipulerer, eller snarere den der får sat ting i skred, for oftest er han uvidende om sin egen praksis og dens konsekvenser. I en senere rulleskøjte-scene er Chaplin havnet i et stormagasin efter lukketid. Sammen med fabrikken er det store indkøbscenter et andet nyt, og moderne, storbytræk. Efter at vagabonden har kæmpet med et andet løbende bånd end fabrikkens: en rullende trappe, så er han nu bogstaveligt på skøjter nær en faretruende afgrund. Han navigerer med stor showmæssig sikkerhed nær kanten, indtil han bliver bevidst om at der er et stort hul, hvor han er tæt på at styrte ned. Når vagabonden gribes af en viden præget af overvejelse og bevidsthed bliver instinktet og kroppens sikkerhed usikker, så at sige.

⁷ Chaplinlitteraturen er rig på tekster der læser hans films figurer og historier op imod hans egen historie, måske mest tydeligt med *The Kid* der kommer til at spejle hans egen barndom i London ved århundredeskiftet - skildret i en række artikler i Nysenholc (red.), 1991. Jeg vælger dog at gå uden om Chaplins biografi i denne artikel.

⁸ I Hitchcocks *Vertigo* siger Kim Novaks Madeleine på et tidspunkt følgende til James Stewarts Scottie, den pensionerede politimand som 'vandrer rundt': 'kun den enlige vandringsmands rejse kan være planløs. Når man er to er man altid på vej et sted hen' (min oversættelse).

Som opsamling på pointerne om menneske og maskine og disse overvejelser om vagabondens kropslige kundskab, vil jeg rette blikket mod Merleau-Ponty – der ligesom Bourdieu senere hen - udviklede analyser af og teorier om, hvordan kroppen bruger 'os'. En af hans pointer er, at den lærer at *kunne* før at *tænke*. Kroppen er fanget, eller indsat, i en hverdagens og tidslighedens kværn "always already there", efter Heidegger (Merleau-Ponty, 1962: vii). Bevidstheden ses ikke som adskilt fra kroppen (ix), men som en tavs kunnen og årvågenhed (28). Merleau-Ponty taler også om "habit-memory", en *nær-væren* af viden, der er lige bag/ved mig, uden at vi behøver gå et 'arkiv' igennem (180). Chaplins vagabond syntes at beherske en slags intetanende klogskab – i højeste grad i *Modern Times* men også til en vis grad i *Gold Rush* – der stemmer overens med habit-memory og det kropsligt intentionelle hos Merleau-Ponty. Ligesåvel siger Merleau-Ponty, at kroppens opfattelse af rum beror på placering og en situeret viden (attention), eller ikke-viden om rummet (257) – apropos Chaplins afslappede skøjten nær kanten – et kropsligt mesterskab der lader sig fremføre uforstyrret indtil praktikerens/den skøjtekyndige bliver bevidst om en mulig ydre fare.

Ofte syntes Chaplin uden stærk kobling til fortiden. Der spores en vis forventningens glæde, når det gælder kvinder – men ellers ikke nogen angstens sved eller reflekterende aktivitet, når det gælder andre farer. Chaplins vagabond har måske en lidt særpræget tidsforståelse? Merleau-Ponty skildrer, hvordan *tid* bliver 'til' via relationen til fortid og fremtid. Det er det, der giver det mening at tale om nu-tid. Han låner fra Augustin (412). Derefter vender han tilbage til hukommelse og kroppens viden: Kroppen er et repeterende instrument ("an organ of mimicry"), der fungerer ved intuitive realiseringer (413) af det der 'ligger på tungen' i bevidstheden. Læring via prøve – mange gange, hvorefter der genkaldes nærmest per automatik?

Chaplins *the tramp* eller *little fellow* og *the gamin*, som de kaldes i filmens mellemtekster, er i høj grad mennesker der lærer ved at prøve og intuitivt kaste sig ind i en situation. De stjæler kun fordi, de er sultne og kæmper for at bevare deres menneskelige værdighed og integritet i en verden, der er løbet fra dem. De er forløberne til kunstneren 'on the road': kommer ingen steder fra, *no roots*, men har alle steder hjemme, mange ruter eller *routes* (Gilroy, 1993). Det at vi ikke kender deres fortid, deres 'indgang', understreger karakteren af deres livsvej som en serie af hullede omveje. Snarere end en klar linie, tegnes et utal af snørklede indveje og udveje til deres historie. Man mærker udviklingen af typen i den amerikanske kultur: en folk/blues musiker og arbejder på vej videre – væk fra *dust bowls*

eller landsbyer uden arbejde – i godsvognen i 1930'erne og 1940'erne, siden jazzmusikeren, beatpoeterne, og hippierne (Guthrie, 1940, Scorsese, 2005). *Dust Bowls* eller støvstormene var sammen med den vandring som depressionen forårsagede en central årsag til migration i USA i 1930'erne. Støvstormene, der var forårsaget af en hård landbrugsdrift i midt-syden som gjorde at jorden blev tynd og fin, begyndte i 1931. Californien blev 'det forjættede land' for bønderne. Klimaet her var noget mildere og det gav mulighed for en større variation af afgrøder. Så her begyndte endnu en bølge mod vest. Majoriteten var 'Okies' (fra Oklahoma), men også mange fra Texas, Arkansas og Missouri rejste mod vest. Californien viste sig ikke at være noget 'forjættet land'. Arbejderne måtte følge høsten rundt omkring i staten, være på plads hvor kartoflerne, bomulden eller appelsinerne var klar, og små midlertidige lejre for løsarbejdere blev etableret. Først under 2. verdenskrig kom der gang i økonomien – der blev efterspurgt arbejdskraft i hæren og mange løsarbejdere blev soldater, hvilket også gjorde, at der blev flere ledige jobs hjemme. Støvstormenes efterkommere bor den dag i dag hovedsagligt i Californien (Fanslow, 1998). Genfortalt hos John Steinbeck i *Grapes of Wrath* i 1939 og i sang og tekst på Woody Guthries *Dust Bowl Ballads* i 1940.

Denne lille sidehistorie også for at klargøre konteksten for en form for moderne nomadliv og vandring, en udsathed, der producerede nye typer af pionerer og vagabonder. Chicago-sociologen Nels Andersen taler i 1923 om "the transient or occasional worker or hobo" og "the tramp who dreams and wonders and work only when it is convenient" (Anderson i Dahlstrand). Den mandlige vagabond er hos Chaplin op igennem 1920'erne og 1930'erne foruden de ovenstående hobo kendetegn, ikklædt det tragikomiske⁹. Gadepigen, eller den kvindelige vagabond i *Modern Times*, er frtaget det tragiske. Hun er en heltinde og en kvindelig Robin Hood, der stjæler bananer fra de rige og giver til de fattige, som i scenen, hvor hun introduceres. Hun er i højere grad bevidst og refleksiv: et menneske der ældes og modnes normalt. Chaplins vagabond integrerer paradokset 'clueless, but cunning', det ældede barn. Begge undslår sig lovens og politiets kontrol, men er som alle andre på vej ind i det moderne påvirket af ideerne om 'upward mobility', middelklasselivet, et rigtigt hjem i et nydeligt kvarter. Her sættes privatpersonen og in-

⁹ Jesse Steiner opsummerer Andersons *The Hobo* i en anmeldelse i *Journal of Social Forces* i 1923 (min oversættelse): en emotionelt ustabil og egocentrisk karakter præget af vandringslyst, og måske diskrimination og en personlige krise. De levede deres liv i det Anderson kaldte 'hobohemia' (Steiner, 1923).

struktørens Chaplins berømmelse i spænd med hans forhutlede barndom – og overklassebevægelser væves ind det pjaltede, hvilket giver figuren en meget originalt udtryk.

Dette er også behandlet tematisk midtvejs i filmen. På mellemhånd med livet sidder Chaplin og gadepigen ved en pæn villavejs kantsten og betragter et rigtigt hjem. Manden går på job i et pænt sæt tøj og vinker farvel til en kvinde med forklæde. Vi ser blomster, renhed, strejf af forårssol, ungdom og overskud. Ikke en kvinde på knæ med skrubbe og brun sæbe eller en mand jaget af chefen eller i dyb kedsomhed på kontoret med papirer, der skal stemples. Vi ser den lyse side af middelklasseidyl i 1930'erne. Kønrelationerne er intakte, fattigdommen er noget i et andet kvarter. Vores venner ved vejanten begynder at drømme. Inde i middelklassehjemmet laver gadepigen mad, og Chaplin lusker rundt. Men han passer dårligt ind. Han tørrer hænder i gardinet. Han stikker en skål ud og forbi går en ko der leverer en skålfuld mælk. Det er ikke rigtigt: I et middelklassehjem kommer mælk da fra Irma? Vagabonden plukker et par druer, og sågar et æble fra et træ. Han må da bortvises fra 'paradiset'. Med et sæt vågner han fra drømmen, kastet ud af denne Edens hus med have og tilbage til kantstenen. Gadepigen foreslår et andet slags hjem. 'Det er paradis' siger hun på mellemteksterne, efter at drømmen blev afbrudt.

Gadepigen leder dem til en *shanty town* hytte, der dog noget ensomt – men her kan vi så koncentrere os om vores to protagonister, som tydeligvis aldrig bliver middelklasse, men som fastholder en integritet, dem selv. I deres nye midlertidige hjem anvender Chaplin slapstick for at demonstrere menneskets mislykkede forsøg på at tæmme et hjem, der ikke vil være hjem. Mens kroppen ikke passede til forstadsvillaen, falder alt fra hinanden her og kroppen kastes rundt som på fabrikken. Pæle falder ned og stole går gennem gulvet – men når blot de to er sammen skal det jo nok gå, og de smiler til hinanden. Chaplin kan ikke beskyldes for at være helt usentimental. Lidt senere er de på vejene igen. På flugt fra politiet. Til sidst en mellemtekst 'Dag-gry' og vandring mod solopgangen hånd i hånd.

Menneske og maskine

Nu til begyndelsen af filmen: straks inde i *Modern Times* ses en fåreflok i bevægelse, tæt stuvet sammen. Chaplin modstiller da enkelt til en flok arbejdere ind ad en fabrikslåge (Robinson, 1983) heriblandt vagabonden, der siden kæmper forgæves ved samlebåndet. Ved frokosttid tester ledelsen en ny maskine til hurtig fodring af personalet. Filmens ledes endnu af en lidt sort/hvide fremstilling af ledelsen mod medarbejdere (Maland, 1989). Prøvekaninen Chaplin får i fodrings-

maskinen, bogstavelig talt, proppet det teknologiske fremskridt ned i halsen (Kamin i Gerstein, 1995). En lille robotagtig skubbeplade maser sandwichbidder ind i munden og en majscolbe drejer foran næsen på den fastspændte arbejder. Pudsigt nok er maskinen også – i tråd med modernitetens civiliserende opgave – programmeret til med mellemrum af føre en tørreklud/svamp op til munden. Der skal spises hurtigt, men uden fråde og svinen ved bordet! Det går selvfølgelig helt galt med maskinen. Tempoet øges, suppen havner i skødet, majscolben spinder, og vagabonden får ved en fejl lov til at æde et par store metalmøtrikker, som maskinens menneskelige assistent kommer til at placere på tallerkenen. Den moderne teknologi har bly på menuen! Chaplin kan til sidst i scenen ikke nære sig for at anvende klicheen med flødeskumskagen i ansigtet. Gad vide om samlebåndsarbejdere under 1930'ernes depression, foruden både suppe og majscolber, også fik flødeskumskager til frokost?

En af de teser jeg vil forsøge at underbygge i artiklen er, hvordan Chaplin og den anden centrale figur i filmen, gadepigen, Paulette Godard, repræsenterer løsgængerne i en verden af automatiserede mennesker (Robinson i Gerstein, 1995). De er tvunget til at gøre, som deres herrer vil, men undslipper – dette kan spores i deres kroppe, der jo som sagt indtager en centralt kommunikerende plads i stumfilm. De er så også gestaltet som barnlige, hvilket dog er parret med en pludselig snuethed. Med den smule eftertænksomhed de ejer, bliver de dog uvilkårligt underlagt nogle indgroede forestillinger om sociale forhold og hierarki. De er dermed inden for hegemoniers rækkevidde og kommer dermed til at tilstræbe tilpasning. De drømmer om det, de fleste lærer at drømme om: at tjene sin herre, job, familie - og at leve et roligt og ikke-revolutionært liv i et pænt kvarter. Et menneske helt uden selvrefleksion og eftertænksomhed kan ikke underlægges sociale hegemonier.

Chaplin og gadepigens kroppe disciplineres og gør modstand, samtidig med at sindene hos vore hovedpersoner forsøger at tilpasse sig normerne. Kroppen kæmper med en ydre social situation. Udover dette plan findes der også i filmen en metakommentar til den filmtekniske udviklings betydning for det register skuespillere kan kommunikere i.

Mennesket er blevet *a cog in the machine* men evner ikke at følge med. Det gælder både manden, der arbejder ved maskinen og ledelsen, der overvåger. Begge parter bliver på forskellig vis overmandet. Til trods for at magt og klasse mere end antydes, står begge parter rent faktisk magtesløse. Alle mennesker er ofre i automatiseringen. Chaplins mellemleder-mekaniker ender også bogstaveligt som en kile i maskinen og må

brødfødes, som tidligere omtalt. Et andet kneb i Chaplins pessimisme er, at vi aldrig finder ud af, hvad maskinerne bruges til. Også stemmer forbliver et fremmedelement¹⁰ – mere om dette i afsnittet om filmteknik.

Man kan sige, at Chaplin anlægger et noget pessimistisk syn på, hvad teknologi gør med mennesker, men han gør det – som de fleste sikkert vil mene – med humor, men jeg vil nu også sige med nuancer. Det sidste gælder for eksempel i den tidligere omtalte balletscene, hvor teatraliske/sceniske sekvenser med musicalagtige træk – et kneb der også var flittigt anvendt af samtidens Marx Brothers – tages i anvendelse. I *Modern Times* er vagabonden blevet så kulret af dimserne på samlebandet, så han nu ser møtrikker alle vegne og fortsætter de samme bevægelser under frokosten og går efter kvindens knapper på hendes brystkasse. I balletscenen og andre steder i filmen, ser vi dog ændringen fra den mekaniske gestalt til den dansende, undslippende agent, der ændrer på forudsætningerne foruden at foretage filmiske genreskred. Hverdagssituationer eller problemer er præget af nogle grundlæggende omstændigheder eller 'objective conditions' (efter Jon Beasley-Murrays tolkning af Bourdieu), som dog i større eller mindre grad åbner et tidsligt spillerum for forskellige handlinger og vurderinger af deres konsekvenser. I tråd med den tidligere brug af Merleau-Ponty omkring kroppen, er det dette uigennemskuelige og sammenvævede spil af refleksioner og handlinger, træned og utrænede, nogle mere eller mindre instinktive andre med en 'cunning quality', gjort mulige af tidsrummet, som er tydeligt i farcen og især hos Chaplin i *Modern Times*.

Filmteknisk udvikling

Den første talefilm med synkron dialog er *The Jazz Singer* fra 1927. Chaplin troede endnu ikke på talefilmen, selvom det er helt tydeligt, at han i *Modern Times* anvender lyd som et væsentligt værktøj. Skiftet i 1930'erne ændrer fuldstændigt spilleregler og virkemidler for de kropsligt orienterede farcer, hvilket markerer en sværere tid for stenansigtet og kropskomikeren Buster Keaton. Mens Chaplin i højere grad arbejder med en tydeliggjort kropsgestik, så var Keatons figurer underpillede (Schmidt, 1995: 172). Marx Brothers tilføjer verbale løjer og dialogisk dynamik til kroppene og for-

ener den gamle farce med den ny menneskelige tale og sang. De bliver toneangivende i 1930'ernes farcer i en tid, hvor kritikken af Chaplin går på, at han begynder at blive for tyndet af sentimentalitet og store budskaber – i øvrigt i modsætning til Keaton (Schmidt, 1995: 173).

I den tidligere *City Lights* fra 1931 eksperimenterer Chaplin allerede med lyd – men ikke som i *Modern Times*, hvor han bruger den mere bevidst til at 'kommentere' den teknologiske udvikling i filmmediet – og konsekvenserne for kroppenes kommunikation på lærredet.

Cirka midtvejs i karrieren, i 1930'erne, og i en tid hvor teknologien udvikles og giver filmkunsten helt nye spillebrikker (og måske fratager den andre), står Chaplin så med sin nu ældre vagabond. 20 år er gået siden de første kortfilm, før Chaplin fik magt til at lave og gøre, hvad han ville. Men hvad gør han nu ved vagabonden, hvor tid og teknologi ændrer ham? Chaplin anvender her i grænsefeltet mellem stum- og lydfilm lyde yderst selektivt og bevidst. Chefen på fabrikken taler gennem højtalere, maskiner laver lyde, spiseinstrumentet introducerer sig selv med en optaget stemme, menneskers maver brummer og politisirener hyler. Lyde fungerer som et tegn på fare og miskommunikation. Et 'gok' lyder, når Chaplin svinger en betondør ind i en betjents kranium eller når en massiv træstøttepille i en af disse *shanty town shacks* falder ned i hovedet på Chaplin. Forståelse mellem gadepigen og Chaplin gestaltes kun med underlægningsmusik og nødtørftig brug af ord i mellemtæst. Mennesker taler fortrinsvis gennem kroppe: udenom talefilmsteknikken. Men Chaplin er tvunget ind i talefilmsæraen. På dansegulvet til sidst tvinges han til at fremføre en sang. Men ordene der kommer ud er volapyk: dårlig kommunikation. Vagabonden kan ikke tale gennem tale.

Chaplin og gadepigen er kroppe uden rigtig identitet. Vi kender ikke deres navne. Kameraet følger forelsket deres kroppe og gestik og er ikke interesseret i meget andet. Chaplin bruger flere steder 18 frames/billeder per sekund, som giver hurtigere tempo og en mere kantet og dramatisk bevægelse af kroppene. Teknikken i 1930'erne havde udviklet sig til 24 frames per sekund (Gerstein, 1995). Der må altså andre ingredienser ind i det at lave film, hvis det skal fungere lige så godt. Her er det også vigtigt at pointere fortællestilen, hvor vægten i historien ligger på figurens kropslige manøvrer gennem små selvstændige småhistorier eller episoder. Næsten i hver scene skiftes plads og udfordring (Gianetti, 1982: 290). Figuren henter sin dynamik af at være i bevægelse, af at være krop. På denne måde får de små episoder nogle fællestræk med den senere road movies optagethed af søgen, forfølgelse og erobring (Gianetti, 1982: 290).

¹⁰ Bossen for fabrikken høres flere gange – men kun gennem mikrofoner. Han er et fremmedelement, der sidder på sit kontor og lægger puslespil. Han er forbundet til alle dele af fabrikken gennem medier i et Benthamsk panoptikon – og bruger flere gange videoskærme og samtaleanlæg til at drive med medarbejderne. Bossen ligner påfaldende Henry Ford der opfandt samlebandet/assembly line, deraf *Fordismen*.

Krop og samtid

Vagabondens evige manøvrer gennem små prøvelser får godt medspil i samtidens livsvilkår. Den store depression tvinger arbejderne ud på vejene eller ud på togskinneerne. Særligt i syden udvikles, som tidligere nævnt, støvstorme efter landbrugets voldsomme udpining af jorden. Op i mod en halv million bliver hjemløse, der bliver kamp om jobs i byerne, der i forvejen led efter økonomisk krak og nedgang. Folk rykker deres liv op ved roden. Et andet markant 1930'ers fænomen, er fremvæksten af totalitarisme, også tydeligt berørt i filmen. Filmen bliver til over 4 år i en periode, hvor nazisme og fascisme er på fremmarch i Europa. Borgerne bliver her brækker i et større projekt, mekaniske gestalter, der anvendes til bestemte funktioner. Mekaniseringen af menneskelig omtanke og kropslighed kan ligesåvel ses som en bidsk kommentar til netop ideologier hos mennesket, og ikke blot egenskaber ved maskinerne. Maskinerne er blot trådt i stedet som en metafor for en ny dressering af det menneskelige sind og legeme, som set hos bl.a. nazister og folkelige nationalromantikere op igennem århundredet.

Hvis vi ser på Chaplins kropsbeklædning og udrustning er næsten hver enkelt rekvisit med til at illustrere vagabondens situation og søgen. Hysenholc karakteriserer ham som 'a disposed Gentleman'. Men lad mig prøve at gå tættere på detaljer ved 'udstyret'. Dette signalerer både hans anderledeshed, men også hans higen efter normalitet. Den lidt for lille bowlerhat er en stræben efter værdighed (Chaplin i Jensen, 1991: 118) og bedsteborgerens manerer. Chaplin løfter den høfligt i alle situationer som en dannet borger. Hans lille trimmede overskæg er et tegn på en vis forfængelighed (Chaplin i Jensen, 1991: 118)¹¹. Jakken og stokken er vagabondens forsøg på at gøre ham til gennemsnitsmenneske (Chaplin i Jensen, 1991: 118). Stokken er naturligvis ikke til for at hjælpe benene. Den er med til at signalere bedsteborger – men også et redskab i figurens forskellige roller: cirkusartistens rekvisit, den forulykkedes redningspind, den trængtes våben, eller fumlerens klods(pind) om benet. I sidstnævnte bruges der rigt af filmhistoriens slapstick kliche nr 1: når stokken kommer til at vippe til en modstander, mens Chaplin er optaget af andre ting.

Han prøver at møde verden med gennemsnitsborgerens vanlige rekvisitter og tøjet spejler hans søgen. Chaplin (i Jensen, 1991) forklarer, at vagabonden er medvidende om dette og kan le ad sig selv. Vagabon-

dens bevidste viden om mindre værd kommer måske klarere til udtryk i den forrige *City Lights*, hvor vagabonden bevidst lukrerer på, at den blinde kvinde ikke kan 'se' den nussede og pjaltede mand. Niels Jensen påpeger at Chaplin i flere film blandt kritikere er beskyldt for sentimentalitet – og at han her læner sig op ad Dickens og den første store amerikanske filmskaber, Griffith (Jensen, 1991:119). Det sentimentale trænger sig måske lidt rigeligt på i *City Lights*, der heller ikke bruger social satire i samme omfang som tidligere og senere langfilm.

Chaplins tragi-komik er, som han selv udtrykker det, anrettet efter at få folk i vanskeligheder og få dem ud af dem igen. Det er måske mest tydeligt i *Gold Rush* og *Modern Times* for at blive ved langfilmene med vagabonden. Denne gestalt er også så snedigt konstrueret, at han personificerer noget centralt hos alle hvad angår forholdet mellem et indre selv/krop - og så samfundet. Inspireret af Niels Jensen, vil jeg opsummere det således: for barnet er han spilopmageren, der agerer mod strukturen, for den almindelige mand er han kammeraten, der hjælper andre i nød og agerer som samfundsborger, for freudianeren udtrykker han frustrationer og isolation, for den venstreorienterede er han oppe imod nogle sociale og økonomiske kræfter.

Kritikken har så lydt på (opsummeret af Niels Jensen, 1991: 125), at han forsøger at blive som kapitalismen vil have ham, og at han priser alle dens værdier. Jeg mener derimod, at Chaplin mere subtilt viser, hvordan vi er underlagt nogle drømme og fællesnormer, som det er svært at træde udenfor. En indlejret *intention*, efter Merleau-Ponty, eller en *habitus*, efter Bourdieu, kreerer os – men gør os også kreative. Vagabonden er også påvirket af disse værdinormer. Chaplin viser med 'sociologisk humor', hvordan bånd trækker i vagabonden. Han har det ene ben inde i en slags reflekterende modernitet. Han vil sgu ikke være udenfor. Men i *Modern Times* vandrer de to hånd i hånd ud ad vejen i skumringen. En sidste kritik kan måske problematiseres ved at se på hans kvindesyn. Her viser Chaplins engelske baggrund sig måske? En koket barnlig kvinde, der er voksen i sin melankoli. God og mild, men ikke særlig seksuelt tonet – et victoriansk kvinde-ideal? (Jensen, 1991: 125). Det passer alt sammen meget godt på gadepigen, den adrætte skønhed Paulette Godard, der ejer den samme barnlighed, men en smule mere melankoli, og som næsten matcher Chaplin i gestik og udtryk, som ingen andre af hans kvindelige medspillere gjorde. Mens kvindeidealet hentes fra et klassisk arvegods, så er mandefiguren i Chaplin langt fra datidens, såvel som nutidens idealer. Heldigvis.

¹¹ I 1937, året efter *Modern Times*, gjorde instruktøren Alexandar Korda Chaplin opmærksom på, at han havde samme overskæg som Hitler (Jensen, 1991). Chaplin gav sig siden i kast med forvekslingssatiren, *Diktatoren*.

Referencer

- Bauman, Zygmunt (2004) 'Fra pilgrim til turist', *Lettre Internationale* no. 6: 8-10 [længere version af artiklen findes også i Hall (ed) 'Questions of Identity', 1996]
- Beasley-Murray, Jon (2004) 'Pierre Bourdieu' www.art.man.ac.uk/SPANISH/staff/Writings/bourdieu.html [besøgt januar 2004]
- Bourdieu, Pierre (1990/1980) *The Logic of Practice* Oxford: Polity Press.
- Chaplin, Charlie (1936/2003) *Modern Times* DVD, Warner Brothers og MK2TV [i artiklen refereres også til *The Kid* 1921, *The Gold Rush* 1926, *City Lights* 1931 og *The Dictator* 1940].
- Dahlstrand, Gøran 'Ett annorlunda perspektiv på hemlöshet' www.hotellhem.se/hemhoshethistorik.pdf [besøgt oktober 2006].
- Dylan, Bob (1967) 'I am a lonesome hobo', *John Wesley Harding* LP, Columbia: New York.
- Fanslow, Robin A. (1998) 'The Migrant Experience' *American Folklife Center* <http://lcweb2.loc.gov/ammem/afctshhtml/tsme.html> [besøgt august 1998]
- Gerstein, David (1995) 'Modern Times and the question of technology' www.cartoonresearch/gerstein/ [besøgt oktober 2006]
- Gianetti, Louis (1982) *Understanding Movies 3rd edition* New Jersey: Prentice-Hall.
- Gilroy, Paul (1993) *The Black Atlantic* London: Vertigo.
- Guthrie, Woody (1940/1998) *Dust Bowl Ballads* CD, BMG.
- Hannerz, Ulf (1983) 'Chicago Ethnographers' (kapitel 2, s. 19-40) i *Exploring the City. Inquiries Toward an Urban Anthropology* New York: Columbia University Press.
- Hitchcock, Alfred (1958) *Vertigo* Hitchcock Productions Inc.
- Hysenholc, Adolphe (red) (1991) *Charlie Chaplin. His in Modern Times* Berlin: Mouton de Grayter.
- Jensen, Niels (1991) *Filmkunst* København: Gyldendal.
- Merleau-Ponty, Maurice (1962) *The Phenomenology of Perception* [oversat af Colin Smith] London: Routledge.
- Robinson, David (1983) *Chaplin The Mirror of Opinion*. London: Secker & Warburg.
- Sarup, Madan (1993) *An introductory guide to post-structuralism and postmodernism* University of Georgia Press.
- Schepelern, Peter (red.) (1996) *Filmleksikon* København: Munksgaard-Rosinante.
- Schmidt, Kaare (1995) *Film. Historie, kunst, industri* København: Gyldendal.
- Scorsese, Martin (2005) *No Direction Home. Bob Dylan*. DVD Sony.
- Steiner, Jesse F (1923) 'The Hobo. The Sociology of the Homeless Man' [Anmeldelse af Anderson *The Hobo*]. *Journal of Social Forces* 2/1: 117-118.
- Quinion, Michael. World Wide Words <http://www.worldwidewords.org/topicalwords/tw-sha1.htm> (besøgt november 2006).
- Wikipedia, engelsk version www.wikipedia.org (besøgt november 2006). 'Dust Bowl' og 'Shanty Towns'.

Verdens elendighed – en dobbelt udfordring

▷ Pierre Bourdieu i samtale med Franz Schultheis

Oversættelse ved Jens Arnholtz Hansen

Den følgende tekst er oversat efter et interview, som Franz Schultheis lavede med Bourdieu i december 1997, og som efterfølgende blev udgivet i *Sozialismus* (1/98). Interviewet er lavet i anledning af, at den tyske oversættelse af *La Misère du Monde* blev udgivet, og sætter på glimrende vis bogen ind i dens politiske og videnskabelige sammenhænge. På den måde giver interviewet blik for en række punkter det kan være nyttigt at være opmærksom på i læsningen af bogen, samtidig med at det rydder nogle af de værste misforståelser af vejen (f.eks. forestillingen om, at bogen er skarpt adskilt fra resten af Bourdieus forfatterskab). Udover det foreliggende interview giver også Annick Prieurs 'Senmoderne Elendighed' (*Sociologisk tidskrift* vol. 11, s. 300-322) og Anders Mathiesens 'Verdens elendighed er omfattende og velorganiseret' (*Dansk Sociologi* 2/2001, s. 89-95) nogle gode 'pointers' til læsningen af denne ret omfattende bog. For de, der ikke kender Franz Schultheis, kan det oplyses, at han ikke bare organiserede det 'workshopsarbejde' der lå bag oversættelsen af *La Misère du Monde* til tysk, men også organiserede det forskningsarbejde, som blev etableret for at lave en lignende undersøgelse på tysk grund. Tak til Stefanie Stoltz, Anders Mathiesen og Carsten Sestoft for nyttige kommentarer og korrektioner til oversættelsen.

Franz Schultheis: Den bog, som De og alle deres medforfattere udgav i 1993 under titlen 'La misère du monde', er netop blevet oversat til tysk. Kunne De forklare de tyske læsere lidt om den politiske baggrund for dette studie?

Pierre Bourdieu: Historisk skal bogen ses i forlængelse af afslutningen på det franske socialistpartis regeringsperiode i begyndelsen af 90'erne. Baggrunden er den malstrøm, som socialisterne har ført vores land ud i. Det handler om en slags kritisk statusopgørelse over denne regering; en slags diagnose, der synliggør konsekvenserne af socialisternes politiske handlinger for dem selv – de konsekvenser, som de senere tabte parlamentsvalget på. For os handlede det om, at bruge empirisk forskning til at vise de sociale konsekvenser af den neoliberale æra, der siden 70'erne har præget det sociale boligbyggeri generelt og forstæderne mere specifikt, og som socialisterne stiltiende har videreført. Og

så handlede det om at sørge for at få denne kritiske statusrapport ud tidsnok til at påvirke det daværende parlamentsvalg.

Derudover var der naturligvis også videnskabelige hensigter og anliggender forbundet med denne bog, specielt hvad angår socialvidenskabelige metode-spørgsmål. Faktisk ser det ud som om denne bog indeholder en dobbelt udfordring: på den ene siden den omtalte krigserklæring over for hvad man kunne kalde 'den politiske klasse', på den anden side udfordringen af den metodologiske selvsikkerhed og indforståethed, der præger den videnskabelige mainstream.

FS: Faktisk virker det som om dette studie bryder med en række akademiske rutiner, både når det gælder om teoretiske tilbøjeligheder og metodologiske tilgange. Kan De forklare sammenhængen imellem Verdens Elendighed og det De tidligere har arbejdet med – fra de etnografiske studier i Nordafrika og helt frem til det

litteratursociologiske studie *Les Règles de l'Art* som blev udgivet i 1992?

Pierre Bourdieu: Der er en hel række af folk, der gerne vil tale om, at jeg har foretaget en metodologisk kovenant, imens jeg selv ser en klar kontinuitet, når jeg kigger tilbage på mine forudgående arbejder. Allerede i mine ældste studier, som *Travail et travailleurs en Algérie* (Arbejde og arbejdere i Algeriet) fra 1963, var kvalitative interview en selvfølgelig del af feltarbejdet for mig. Udoover ca. 2000 besvarelser på standardiserede spørgsmål gennemførte jeg den gang også et betydeligt antal dybdegående interview. Jeg husker stadig en samtale, jeg havde med en algerisk kok, der med et utrolig analytisk klarsyn synliggjorde den sociale baggrund for den situation som Algeriet befandt sig i, og det på en måde der i høj grad lignede det, som det var lykkedes mig at oparbejde i min rolle som sociologisk iagttag¹. Denne samtale gjorde mig virkelig klar over, at bestemte sociale agenter takket været deres position i det sociale rum er disponeret for en spontansociologi, der kan komme meget tæt på den videnskabelige sociologi.

Senere er der også en direkte metodologisk forbindelse til Distinktionen, hvor de udførlige kvalitative interviews om folks smag og livsførelse grafisk set er endnu tydeligere opsat og indrammede som vidnesbyrd fra almindelige mennesker. Disse strukturerede kvalitative interviews havde til formål at synliggøre de adspurgtes habitus igennem en tydeliggørelse af de tankestrukturer og -måder, der kom til udtryk i det, der blev sagt. En sådan metodisk forståelse kræver naturligvis, at forskeren har en stor fortrolighed med det forskningsobjekt eller felt, der skal fremstilles.

Det gode resultat, vi har fået ud af vores studie af Verdens Elendighed, kommer ikke mindst af det privilegium det er, i en gennemført 'kollektive' arbejdsproces, at have at gøre med kollegaer, der – som Remi Lenoir eller Patrick Champagne – takket været deres mangfoldige forarbejder, allerede på forhånd havde en vidtgående forståelse for de objektive sociale betingelser på de områder de skulle analysere – henholdsvis retsvæsnen og journalistikken –, og som derfor havde mulighed for at give sig i kast med disse områder og uden videre at formulere træffende spørgsmål til dem, uden hjælp fra spørgeguider eller andre omveje.

FS: Og forbindelsen til Deres litteratursociologiske arbejde med det såkaldte Flaubert-studie?

Pierre Bourdieu: Ja, hvis man ønsker en bedre forståelse af tilblivelsen af arbejdet med Verdens Elendighed, skal man huske på, at det fandt sted næsten sideløbende med arbejdet med studiet af det kunstneriske felt i almindelighed og det litterære felt i særdeleshed, som blev afsluttet i 1992 – altså året før. Der er et nært slægtskab og mange lighedspunkter mellem de to arbejder. Jeg tænker f.eks. på det store engagement og den opmærksomhed Flaubert lagde i detaljerede skildringer af en bonde; af hans tanker, hans følelser og hans måde at være på. Disse skildringer stod ikke tilbage for den interesse, der vies en fyrstes personlighed. Denne Flaubertske interesse for disse mennesker synes jeg har noget virkeligt og smukt over sig, noget der helt og holdent er uden egeninteresse. Flaubert har hjulpet mig med hele tiden konsekvent at få gennemtænkt og gennemført det, jeg havde for. Dette litterære forbillede er med sikkerhed en af forklaringerne på visse kritikeres reaktioner, når de med forbløffelse i øjnene har spurgt. "Hvad er det dog han laver"? Jo mindre de forstod, jo skarpere var deres kritik!

FS: På denne måde kan dette værk også læses som en opfordring til at lave en anden form for sociologi, hvilket på den ene side har at gøre med spørgsmålet om sociologiens politiske selvforståelse og på den anden side med det omtalte brud med alle former for metodologisk fetichisme.

Pierre Bourdieu: Ja, på den ene side har jeg en tendens til at fremhæve kontinuiteten i mit samlede arbejde. På den anden side kan man også tale om et brud; et radikalt brud med alle former for konformisme, hvilket på en måde handler om at skrive ungdomsværker i en moden alder.

FS: Det kræver en stor modenhed at turde give sig i kast med et sådant arbejde...

Pierre Bourdieu: Modenhed, selvsikkerhed og vished. Man må have mulighed for at løbe en risiko, hvis man skal overskride fornuftens skrevne og uskrevne regler.

FS: Og den kodificerede videnskabs legitimitetsgrundlag.

Pierre Bourdieu: Lige præcis. I øvrigt er jeg specielt under arbejdet med Verdens Elendighed blevet nødt til at tage kritisk stilling til det med henvisning til Max Weber højt besungne princip om værdifrihed. Også her har det krævet både modenhed og en god portion selvsikkerhed, fordi mine mest reaktionære kritikere ville have haft stor fornøjelse af at hænge mig op på selv

¹ Den omtalte samtale er gengivet i 'Making the Economic Habitus: Algerian Workers Revisited' (*Ethnography*, 7 2000; vol. 1: pp. 17-41). (jah)

den mindste anfægtelse af videnskabelighedens grundpiller, frem for at udfordre mig med hensyn til selve min videnskabelige praksis. Når jeg ser tilbage, har jeg i forlængelse heraf alt for længe udsat mig selv for selv-censur og har forbudt mig selv at præsentere videnskab og politik som forenelige, for ikke at komme til at forbyde mig imod bestemte forestillinger om normer for videnskabelighed.

FS: Forklarer det også, at Deres engagement som intellektuel på den politiske bane, specielt i forhold til en kritisk bevågenhed og kommentering af den europæiske samordningsproces og dens manglende kulturelle og sociale komponenter, har virket særligt fremtrædende efter dette arbejde?

Pierre Bourdieu: Både ja og nej. Jeg har også tidligere været meget aktiv i den politiske debat. Tænk bare på min artikel i *Le Monde* om Statens højre og venstre hånd. Her finder man i øvrigt også væsentlige udgangspunkter for arbejdet med Verdens Elendighed. I den forbindelse vil jeg også gerne minde om min forelæsning om den moderne stats historie, som jeg holdt på Collège de France i slutningen af 80'erne. Her stillede jeg spørgsmålet om grundlaget for den fordring om universalitet, som den moderne stat repræsenterer, hvilket i arbejdet med Verdens Elendighed har været et vigtigt forarbejde for nyformuleringen af spørgsmålet om statens og det offentliges ansvar for alle borgeres velbefindende.

En anden vigtig indgangsvinkel til studiet – og en der gjorde et varigt indtryk – var en tur rundt i Chicagos ghettoer i selskab med Loïc Wacquant. Det, jeg så og oplevede dér, var egentlig ikke nyt for mig, for jeg har f.eks. under Algerie-krigen været steder der så lige sådan ud, og brændende bilvrag i gaderne var ikke noget nyt for mig. Men det, jeg fik at se i Chicago, var en katastrofe, en ørken kendetegnet af statens totale tilbage-trækning. Denne erfaring gjorde den moderne stats enorme historiske betydning synlig for mig og gjorde mig opmærksom på det specielle ved problematikken omkring forstæderne i mit hjemland.

FS: Gør sammenhængen mellem denne interesse for staten og Deres engagement i den historiske etablering af borgernes politiske og sociale rettigheder det ikke også muligt at tale for en genopdagelse eller aktualisering af den politiske sociologi hos den franske sociologs grundlægger Emile Durkheim?

Pierre Bourdieu: Absolut. Jeg havde læst hans politiske tekster i en ung alder og betragtede dem dengang som naive udtryk for en slags blød hegelianisme – specielt

hvad angår hans forestilling om staten og de intellektuelles rolle som dens tjenere. Først senere forstod jeg bedre Durkheims meget bekræftende og positive vurdering af staten, og jeg deler den i mange henseender, efter at jeg i forbindelse med arbejdet omkring Verdens Elendighed har beskæftiget mig med tilsyneladende ubetydelige spørgsmål, som det offentlige boligbyggeri og den statslige boligstøtte, og samtidig har lavet et selvstændigt forskningsprojekt og udgivet et temanummer af *Actes de la Recherche en Sciences sociales* (nr. 81/82, 1990) om disse emner.

I forbindelse med disse samfundsmæssige spørgsmål kommer jeg spontant til at tænke på et af interviewene i Verdens Elendighed, der synliggjorde konfrontation imellem to helt forskellige sociale universer, der er blevet produceret af det statslige boligbyggeri – en forfæjlet politisk strategi, der har gennemført nogle vilkårlige delinger af det fysiske og sociale rum. På den ene side af gaden lå der rækkehuse, opført under det tidligere statsligt boligstøtteprogram, med små forhaver og beboet af vellønnede arbejdere og lavere funktionærer. På den anden side af gaden lå der et trist højhusbyggeri, som ved hjælp af midler fra det statslige boligbyggeprogram var blevet bygget på ganske kort tid. Et kontrastbillede, der ganske tydeligt synliggjorde den enorme betydning den statslige politik har for almindelige menneskers levevilkår – også når det gælder de negative og fejlslagne tilfælde.

FS: Hvis vi kan tage fat i et helt andet spørgsmål, som også kan tænkes at trænge sig på hos dem, der læser Verdens Elendighed. Dette værk har på den ene side en gennemgående kollektiv karakter, men virker på den anden side meget sammentømret, som om det var skrevet med én pen. Hvilke konkrete betingelser og samarbejdsformer har efter Deres mening gjort det muligt at give et sådant indtryk?

Pierre Bourdieu: Efter min mening afstedkommes et sådan indtryk af en arbejdssammenhæng som man metaforisk kunne beskrive som et 'værksted' – altså som kunstnernes eller håndværkernes atelier i den italienske renaissance. Værkstedet var et sted, hvor et antal svende arbejdede tæt sammen under håndværkermesterens instruktioner, hvor de diskuterer, og hvor de lærer af og med hinanden. Igennem det langvarige og intensive arbejde med Verdens Elendighed udviklede vi bestemte arbejdsformer, efter at jeg havde præsenteret et par af mine forstudier og lagt op til en kritisk debat om dem. Efterfølgende udsatte vi hinandens transskriberede interview for kritisk diskussion, hvor bestemte interviewpassager i detaljen blev læst igen og igen og diskuteret på den mest udførlige måde. Også indledningerne

til de publicerede interviews var slutproduktet af intensive og løbende gruppediskussioner, der kritisk reflekterede over og uddybede resultatet af denne kollektive arbejdsproces. Det har sikkert bidraget til at give det omtalte indtryk af homogenitet. Men samtidig er de enkelte bidrag også meget individuelle og forskellige, hvilket vi heller ikke har forsøgt at undgå.

FS: Alligevel kan man ved læsningen blive overrasket over, hvor godt afstemt dette orkester på næsten to dusin forfattere er, og over den fælles karakter teksterne har, på trods af alle forskellighederne.

Pierre Bourdieu: Dette indtryk skyldes ikke mindst de kvindelige forskere, der var med i projektet, og deres vedvarende ønske om at gøre projektet til en succes. Mens deres mandlige kollegers analyser og fortolkninger næsten hele vejen igennem måtte underkastes kritisk diskussion og revision i gruppen, var f.eks. Rosine Christins stort set lige til at trykke uden nogen ændringer. De kvindelige medlemmer af teamet fandt hele tiden, og uden det store besvær, den rigtige tone, den passende indledning til interviewene og de væsentligste punkter, der skulle fremhæves i analyserne af transkriptionerne. Det gav en meget positiv stemning i gruppearbejdet. Kvinderne satte på en måde tonen for deres mandlige kollegaer ...

FS: ...og beskyttede dem imod falde for en trang til at imponere med en masse teori?

Pierre Bourdieu: Lige præcis. Derigennem opnåede vi også noget, som vi fra starten helt bevidst havde efterstræbt, nemlig at gøre teksterne mere tilgængelige for et bredere publikum – en målsætning som lå i forlængelse af at studiets politiske målsætninger om at gøre en forskel.

Verdens Elendigheds sammentømrede karakter skyldes selvfølgelig også den tilgrundliggende arbejdsplan. Den var i udgangspunktet mere ambitiøs og gennemtænkt end slutproduktet giver indtryk af. Oprindeligt havde vi nemlig den ide, at vi til hvert afsnit i bogen ville udfærdige en speciel socialstatistisk indledning, hvor en række relevante socialindikatorer skulle bruges til at tydeliggøre specifikke makrostrukturelle forhold.

Derudover bidrager de kapitler, der formulerer den overordnede sociologiske problematik til at skabe sammenhæng i det kollektive værk. Man kan f.eks. tænke på afsnittet om uddannelsessystemet, hvor mange forskellige aktører og aktørgruppers perspektiver fremstilles i deres gensidige afhængige funktionssammenhænge ved hjælp af en centralt tværgående tema. Også her skal man huske på, at disse centrale kapitler i

Verdens Elendighed er nedslag i og sammenfatninger af 30 års intensiv sociologisk forskning, og som følge heraf har de karakter af systematisk at være teoretisk gennemarbejdet og empirisk gennemsyret, også selv om det ikke springer i øjnene ved et overfladisk blik.

FS: Det, De har sagt, tillader vel næsten, at man kan slutte, at dette studie med dets komplekse og mange-dimensionale arbejdsplan, dets forsøg på at bygge bro imellem uafhængige og samtidig systematisk forbundne individuelle casestudier og socioanalyser af konkrete nulevende personer, og dets stræben efter en tæt relation til litterære forbilleder, har forfulgt idealet om at lave et sociologisk gesamtkunstværk.

Pierre Bourdieu: Det er fuldstændigt rigtigt! Jeg tænker konkret på den måde, forfatteren Claude Simon arbejder på, når han, analogt til moderne maleres kollager, skriver sine værker som løsrevne skitser der side-, over- og underordnes, først afvekslende som en leg for derefter skridtvist at blive mere og mere konsistent sammenflettet til en helhed.

Denne analogi til kunstneriske arbejdsmåder og -teknikker er i øvrigt ikke så langt ude, som de i første omgang kan synes. Da jeg i en periode arbejdede intenst med udskrivningsarbejde, udviklede jeg et komplekst symbolsystem, mit eget billedsprog (i form af prikker), f.eks. for at kunne udtrykke tidsforløbet i det interviewpersonen siger – altså forskellen mellem når vedkommende ikke siger noget, når de venter lidt, tænker sig om før de svarer eller holder en lang pause. Eller også ved at bruge en opadpegende pil til at vise, at personen hæver sin stemme. En af de sider, som jeg havde transskriberet, og som på mange måder ligner partiturer, blev trykt i det litterære avantgardetidsskrift *Revue de littérature générale*.

Også bogens grafiske fremstilling bygger på en målsætning om at lave et sociologisk kunstværk. Selvfølgelig var fra vores grafikers side nærmest en genistreg, som det desværre ikke har været mulig at fastholde i den tyske version, fordi ordspillene ikke kan oversættes ordentligt. Det samme gælder skriftopsætningen i sig selv, både hvad angår mellemrum og overskrifter, men også når det handler om præsentationen af interviewene i to spalter, som helt bevidst skal henlede tankerne på den tekstopstilling man bruger til teatertekster. Vi har med andre ord forsøgt, så godt som muligt, at afstemme dette værks form og indhold med hinanden og også bitingene i denne bog er i mindste detalje blevet rettet ind efter vores forestillinger om det samlede værks fremtræden.

Note de recherche

European Integration: Scientific Object or Political Agenda?

▷ Niilo Kauppi

Directeur de recherche, C.N.R.S & Groupe de Sociologie Politique Européenne, Strasbourg

▷ Mikael Rask Madsen

Post-doc fellow, University of Copenhagen and Associate Member, Centre de sociologie européenne, Paris

If we trust the dominant social scientific theorization of European integration, the political reality of the European Union is Janus-faced. On the one hand, it is a networked, emergent system of governance. On the other hand, it is a new power center that more traditional powers have to reckon with. Until the 1990s, two corresponding models have generally dominated scientific discourse on the European Union. First a *state-centric model* which emphasized the role of nation-states to strengthen their power through the European construction. From this starting point, a controversial but influential thesis was developed by Alan S. Milward, who argued that the nation-state was in fact being saved by European integration.¹ Further building on such ideas, several very prominent works have been devised. Andrew Moravcsick's *The Choice for Europe: Social purpose and State Power from Messina to Maastricht*² has made the case that what really matters in the European Union are the high level negotiations between key players, the heads of the larger states and the European Commission. From the viewpoint of this intergovernmentalist high politics scenario, it is a fundamental mistake to downplay the role and strength of the nation-state, the only really democratic instance in

Europe. This approach gained popularity early on among scholars such as Stanley Hoffman when, after the Luxembourg compromise of 1966, it became very clear that the nation-states were crucial in any kind of supranational experiment in Europe. Reminiscent of the neorealist model in international relations, in this approach states have power interests that they pursue despite transformations in the larger political and economical landscape.

A second and more recent model, propagated by a growing number of scholars, can be named the *multi-governance model*. In this scenario, nations are losing ground in the face of increased supra- and transnationalisation of decision-making. This process is complemented by a regionalization of political decision-making. Liesbet Hooghe's and Gary Marks' "Multi-level governance and European integration"³ has become the standard reference in this respect. The authors explored how, since the 1980s, EU countries have gone towards a greater decentralization. Further, this process has been influenced by the emergence of a great number of transnational regimes. Conceptually, these empirical developments are challenging a number of basic dichotomies of international relations studies: between the international and the national, and the public and the private. Transnational and networked, authority is being diffused in new ways in contemporary Europe

¹ Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (Routledge 1994)

² Andrew Moravcsick, *The Choice for Europe: Social purpose and State Power from Messina to Maastricht* (Cornell University Press, 1998).

³ Liesbet Hooghe and Gary Marks, *Multi-Level Governance and European Integration* (Rowman and Littlefield, 2001).

according to these authors. Underlining the trans-disciplinary success of this approach, a terminological race on how to best capture this phenomenon is currently taking place: “multi-level governance, multi-tiered governance, polycentric governance, multiperspectival, governance, FOCJ (functional, overlapping, competing jurisdictions), frammegration (or spheres of authority), and consortio and condominio”.⁴

Following the idea of multi-level governance, but also a part of the critique of giving importance to the State and intergovernmental relations in European affairs, a number of works have recently emphasized how the European institutions have become key political and economic players. In the 1990s, a variety of alternative approaches to European regional integration have developed along this path. Neoinstitutionalist approaches have been transplanted from political science to the study of Europe. In their path-breaking article “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”⁵, James March and Johan Olsen develop an institutionalist account to politics arguing that institutions are the missing link that unites individual and society. In their view, political science had until then assumed that the relationship between individual and political system was more or less direct. Institutionalism was also introduced into the study of organizations by sociologists Woody Powell and Paul DiMaggio in their edited volume *The new institutionalism in organizational analysis*.⁶ A variety of different types of institutionalist approaches have since surfaced, labeled rationalist, historical and sociological, and have found their way into the study of European integration.

One very influential current in this regard has been the analysis of the judicialization and constitutionalization of European politics. Authors such as Alec Stone Sweet, Wayne Sandholtz and Neil Fligstein have effectively combined the governance model with an institutionalist perspective in the analysis of European integration through law. The titles of their works are in themselves telling of this approach: “The Judicial Construction of Europe”, “European Integration and Supranational Governance” and “The Institutionalization of Europe”.⁷ A related research agenda has concerned what

can be described as the rise of a European constitutionalism without a Constitution. This new semi-constitutionalism has also been analyzed by a number of other leading US scholars such as Joseph Weiler and Anne-Marie Slaughter.⁸ The approach of Slaughter like that of Karen Alter has generally taken a neo-functional turn, making the European Court of Justice (ECJ) a key engine for pushing forward the political agenda of European integration.⁹ The overall argument is that Inter-State European integration can be assessed through the inter-Court integration between national courts and the ECJ. In other words, legal institutional integration provides data on the overall social, economic and political integration of Europe.

European Studies – Sociology of Europe?

This impressionistic map of the dominant theories of European Studies generally suggests that the boundaries of the discipline are delineated by two core currents: State-centrism and multigovernance. It moreover highlights how social scientific studies of European integration have long been practically the preserve of political scientists. For the same reason, the definition of the object of study has been greatly influenced by political scientific models. Needless to say, yet paradoxical in many ways, the orientation of this scholarship has been greatly Anglo-Saxon – European studies have unquestionably offered US academics a way of accelerating their careers in US academia in a number of cases. Yet, the same is also true in the case of European academics who have managed to impose themselves as “natural born experts” within a field of study that, in the end of the day, is only one “area study” among many in the US. Another conclusion one might draw from this rough outline is that the discipline of European studies has many parallels with the developments of the field of international relations theory. In fact, it is also from the background of Anglo-Saxon international relations theory that a sociological version of institutio-

(Oxford University Press, 1998); Alec Stone Sweet, Wayne Sandholtz and Neil Fligstein *The Institutionalization of Europe* (Oxford University Press, 2001).

⁸ Walter Mattli and Anne-Marie Slaughter, ‘Role of National Courts in European Integration’ in Slaughter, Stone Sweet and Weiler, *The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence* (Oxford: Oxford University Press, 1998); J.H.H. Weiler, “A Quiet Revolution, the European Court of Justice and its Interlocutors” in *Comparative Political Studies*, Vol. 26 (1994), No. 4).

⁹ Karen Alter, *Establishing the Supremacy of European Law: The Making of an International Rule of Law in Europe* (Oxford University Press, 2001). In this regard, see also the pioneer work, Hjalte Rasmussen, *On Law and Policy in the European Court of Justice* (Dordrecht: Nijhoff Publishers, 1986).

⁴ Ibid.

⁵ James March and Johan Olsen, “The new institutionalism: organizational factors in political life”, *American Political Science Review*, 78/1984, pp. 734-749.

⁶ Woody Powell and Paul DiMaggio (eds.), *The new institutionalism in organizational analysis* (University of Chicago Press, 1991).

⁷ Alec Stone Sweet, *The Judicial Construction of Europe* (Oxford University Press, 2004); Wayne Sandholtz and Alec Stone Sweet, *European Integration and Supranational Governance*

nalism started developing in the mid-1990s, perceiving European institutions as producers of the pre-conditions for European social interaction: rules and shared meanings.

In his seminal work, *Social Theory of International Politics*,¹⁰ Alexander Wendt challenged the classic neo-realist work of Kenneth Waltz¹¹ by introducing a sociological perspective to international relations. In addition to the structuration theory of Anthony Giddens¹², Wendt also draws inspiration from a plethora of sociological works, such as those of George Herbert Mead and Erving Goffman. Identities and interests are now conceptualized as learning processes that take place through social interaction. Social roles are embedded in collective representations that have a life of their own. In this way, sociological institutionalism opened new paths of research on topics such as socialization and more broadly the processes of social construction of reality, following Berger and Luckmann.

The purpose is to take a resolutely low politics point of view to European integration. According to some developers of this social constructivist European approach¹³, the objective is to examine relatively neglected, but crucial aspects of integration, rules and norms, identities, ideas and language. Since the end of the 1990s, sociological institutionalists have also published numerous studies on the role of intersubjective meanings, cultures of national security and symbolic politics. By emphasizing the role of social interaction in the process of European integration, they have been able to reproblematicize the structure of the European and international order, as well as the crucial interaction of nation-states and the international system. In this way sociological institutionalists have contributed to research not just on European integration but also on global politics. The social constructivist approach to Europe is however not the only constructivist current in contemporary "European studies". A number of works on particularly the rise of European elites have in recent years suggested yet another perspective on European integration.¹⁴ Overall, this emergent sociology of

Europe¹⁵ is part of a broader movement of introducing sociology in the understanding of global affairs, not to say globalization: from transnational issue networks to questions of rethinking geopolitics in light of contemporary social-political issues.

Understanding Europe – Between Science and Politics

Opposing – even if it is a relative opposition – European Studies in the tradition of (American) political science and an emerging sociology of Europe helps underline the schism that considerable different viewpoints produce. Like any other object of study, Europe is obviously produced by the way in which it is looked at, leading inevitably also to the production of particularly ideas of how it should look like. It is probably not entirely unfounded to claim that the great overseas influence on the discipline has enforced a more distant view-point, emphasizing mainly the large pieces of the European puzzle in the tradition of international relations theory: the interests of the larger countries, the construction of the most powerful institutions, etc. Besides, attempts to theorize Europe have also been strikingly marked by the historical evolution of the political agendas of European integration: Inter-State cooperation, networks, multigovernance, even constitutionalism. In methodological terms, the question of *distance* in European studies is thus not only a question of geography but also the very social scientific engagement with the moving target of European integration. Ensuring a critical distance to the political project of European integration, a prescriptive discourse, is far from a *fait accompli* in these research traditions.

The current of European social constructivism provides an interesting counter-point to the risks of these ways of conceptualizing and approaching the European construction. It certainly reposes the essential question of what is Europe: a series of institutions, a site of negotiating state interests, or, on the contrary, the outcome of a specific and semi-structured social interaction producing European integration? Multigovernance, the

¹⁰ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge University Press, 1999).

¹¹ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (1979).

¹² Anthony Giddens, *The Constitution of Society* (Polity, 1984).

¹³ Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen and Antje Wiener, "The social construction of Europe", *Journal of European public policy* 6(4)/1999, pp. 528-544.

¹⁴ A number of works have been published by researchers associated with the Groupe de Sociologie Politique Européenne of the Schuman University of Strasbourg, as well as by political sociologists working on the emergence of European

legal and political orders. See, for example, Didier Georgakakis (ed.), *Le métiers de l'Europe politique : Acteurs et professionnalisations de l'Union européenne* (Strasbourg : PUS, 2002) and Hélène Michel (ed.) *Lobbyistes et lobbying de l'Union Européenne. Trajectoires, formations et pratiques des représentants d'intérêts* (Strasbourg : PUS, 2005). See also the dossier, "Les juristes et l'ordre politique européen", *Critique Internationale*, n°26, march 2005. See also the dossier in *Law & Social Inquiry*, Vol. 32, Issue 1, 75-82, Winter 2007, published by the same group of scholars.

¹⁵ In this regard, see, for example, the article by Virginie Guiraudon on political sociology of Europe in *European Union Studies Association Review*, Vol. 19, No.1, Winter 2006.

approach currently most en vogue, in different ways also seeks to provide an alternative in this regard. Due to its broad success, academically as well politically and institutionally, it is of course a very mixed bag. The main problem of the approach is its neutralizing effect on the political discourse on European integration. Governance, a notion with considerable roots in the internationalist plans developing around the World Bank in the mid-1990s, is obviously far less value-neutral than its protagonists tend to suggest.¹⁶ On the contrary, it contains a normative core. In its alleged empiricism, the approach effectively mutes the democratic problem the described situation actually poses. Ironically, the political elites of Europe have rarely sought to solve their democratic problem by recourse to network governance or multigovernance; so far their solution – unsuccessful however – has been to evoke legalism of the highest order: a European Constitution.

The academic engagement and theorizing in this regard, the analysis of so-called European constitutionalism or European constitutionalization processes, provides yet another indication of the ambiguity of the science and politics of Europe. Certainly, the long series of works which have highlighted the role of the legal institutions of the community operate on the basis of abstract theories of institutional interests, producing what is commonly known as constitutionalization among scholars of European studies. Yet, it is a constitutionalization without a constitution – in fact the phenomenon is strictly speaking mainly a judicialization process involving the judicial activism of the European Court of Justice. Then why evoke the idea of a constitution in this regard when the empirical material seem to suggest that what is being produced is mainly more specific and coherent legal frameworks, which in the end of the day is maybe the least surprising outcome of legal processes? And, more importantly perhaps, what came first, the political idea of drafting a European Constitution or the scholarly work making such a move inevitably by claiming the *de facto* existence of a constitutionalization process?

This critique evokes a central problem in respect to European studies, namely that such studies in many cases are marked by a blurred distinction between the scholarly research object and the political agenda of European integration. Unquestionably, this closeness has indirectly contributed to the objectivisation and naturalisation of political strategies of furthering European integration. In this regard, it appears that the sub-

ject-area could gain significantly both theoretically and methodologically from the introduction of a number of problématiques informed by a more reflexive way of constructing the object of study. Particularly as concerns the methodological preliminaries, reproblematising European integration as a scientific object would be a beneficial enterprise in the long run and help its differentiation in respect to the politics of European integration.

Regardless of their theoretical sophistication and interesting conclusions, the fact of matter is that the majority of the approaches outlined above are actually unable of defining – methodologically and theoretically – the object of Study: *Europe*.¹⁷ To give one example, a critical yet unsolved problem is how to fully capture the way in which *Europe* is constructed in between national and international social levels: As a social construct it can hardly be seen only as a continuation of existing (national) ways of producing law and politics, yet it has very strong homologies to these historical and structural starting points. The challenge remains to develop a research methodology which somehow captures this double construction of Europe as both continuity and something relatively new: an approach which breaks with the everyday politics of progressing European integration and integrates these successive political moves in a larger structure of an increasingly independent set of social universes which somehow can be classified as mainly European. A thorough sociological exploration of the production of the various European agendas and issues would indeed require detailed observation of the many and different processes which make up what with a catch-phrase is typically presented as “European integration”, a political agenda which discretely has been turned into social scientific research paradigm.

¹⁶ See Yves Dezalay and Bryant Garth, *The Internationalisation of Palace Wars: Lawyers, Economists and the Contest to Transform the Latin American States* (Chicago: University of Chicago Press, 2002).

¹⁷ See further in Mikael Rask Madsen, “Rethinking the International as a Social Field: Bourdieuan Research Strategies for the Study of the ‘International’ in the Era of Globalization.” Paper presented at London School of Economics, MILLENIUM, 35th Anniversary Conference, 21 and 22 October 2006.

Anmeldelser

Gérard Noiriel: *Introduction à la socio-histoire*. La Découverte, 2006

▷ Carsten Sestoft

Man kan blive helt misundelig på franskmændene, når man læser en net lille introduktion til "socio-histoire" som denne. Med sine 120 sider til 95 kr i dansk boghandel er den både åndeligt og materielt lettilgængelig og ville være en fornøjelse at bruge til undervisning.

For historikeren Noiriel (f. 1950) er socio-histoire en slags historie, der bygger på de grundlæggende principper i historie og sociologi (plus nogle andre socialvidenskaber som antropologi og økonomi). Derved adskiller den sig angiveligt fra socialhistorie, historisk sociologi og mikrohistorie. Disse principper er for Noiriel i begge tilfælde en forkastelse af tingsliggørelsen af historien og samfundet: Det gælder om at genfinde *individene* bag historiens materielle spor og bag kollektive abstraktioner som staten, kirken eller erhvervslivet, idet socio-historien særligt interesserer sig for *relationer på afstand* mellem individer, dvs. relationer, der ikke bygger på deres direkte indbyrdes bekendtskab, men medieres af særlige *konfigurationer* af afstandsrelationer. Dermed anlægges socio-historien også et nutidsperspektiv på historien; den søger at forstå, hvordan fortiden betinger nutiden, hvorledes nutiden er historisk. Derfor arbejder den gerne med de sociale fænomeners genese. Og selv om socio-historikere overvejende har beskæftiget sig

med nyere tids historie, kan de udmærket studere historiens fjerneste perioder.

Socio-historien anlægges endvidere et konfliktperspektiv på individernes samfundsmæssige eksistens. Det ytrer sig for det første i et fokus på social dominans, der befordres af teknikker til beherskelse af afstandsrelationer som penge og skriftlig kommunikation. For det andet i en interesse for social solidaritet, dvs. de svages muligheder for handling på afstand gennem kollektiv sammenslutning. For det tredje ser socio-historien på magtrelationer af symbolsk karakter, dvs. kulturelle aktiviteter, sprog og medier som midler til kommunikation på afstand.

Disse tre aspekter handler tre af bogens kapitler om: de sociale og økonomiske spørgsmål (kap. 3), politik (kap. 4) og de kulturelle problemer (kap. 5). Inden da bruges kapitel 1 og 2 til en kort og koncis redegørelse for historieskrivningens udvikling siden Humboldt og for udviklingerne i sociologien fra Marx, Durkheim og Weber og frem til Boltanski og Bruno Latour (afsnittet om sidstnævnte virker ejendommeligt pointeløst, hvad man jo godt kan forstå...). Disse historier bruges til at fremlægge socio-historiens problematikker som netop en historisk arv, der er virksom i nutiden: Det er simpelt hen en god måde at fremlægge grundlagsproblemerne på. Det tilføjer desuden hele projektet en refleksiv dimension. Socio-historien er nemlig selv et reflekteret produkt af de særlige konfigurationer, som de sociologiske og historiske discipliner og deres historie udgør. Bogen slutes med en diskussion af forholdet mellem engagement og distancering. Undervejs introduceres man til cases, dvs. væsentlige historiske, sociologiske, antropologiske osv. værker om alle mulige store og små emner og korte og lange historier, igen kort og koncist fremstillet og superbt problemorienteret. Trods den beskedne plads kommer man på en meget stringent fokuseret måde vidt omkring.

Bogens teoretiske vokabular er overvejende hentet fra Norbert Elias, men især på de punkter, hvor det mere eller mindre stemmer overens med Bourdieus program: Konfigurationer rimer på felter, og de udgør rammebetingelser for individernes handlinger (dvs.

praksis eller praktikker), og det hele analyseres som relationer af denne reflekserive videnskab. Bourdieu kritiseres imidlertid for, at hans begreber om felt og habitus er "strukturelle", hvilket vist nok skal betyde, at de ikke primært interesserer sig for individerne, hvilket altså her er af det onde.¹ Men hvad, forskellen forekommer mig at være den samme i praksis. Perspektivet er internationalt og inkluderer folk som Jack Goody, Eric Hobsbawm, Charles Tilly, E. P. Thompson, Benedict Anderson, Jürgen Kocka, Carlo Ginzburg og talrige andre, men forbliver dog ret frankocentrisk, hvilket i grunden forekommer rimeligt nok: Den socialvidenskabeligt inspirerede historie, som Noiriels og hans kolleger fra Ecole des études en sciences sociales står for kan uden megen overdrivelse karakteriseres som den bedste i verden i teori og praksis. Dette er en brillant lille introduktion til den.

Der er imidlertid to mulige hager ved bogen. Den ene er, at vægten på individerne på en eller anden måde virker som indsats i en sikkert lokal parisisk afgrænsningskamp over for en eller anden slags historie eller sociologi, som jeg ikke helt kan gennemskue, hvad kan være – udover Bourdieu og de af ham udannede folk. En afgrænsning, som først og fremmest forekommer unødvendig: Så længe de bedrives på en seriøs måde, har både mikrohistorie, diverse sociologier og ny kulturhistorie hver deres at bidrage med til det ret mangfoldige projekt, Noiriels opstiller. En anden ejendommelighed er den, at kvinder næsten forekommer helt fraværende i Noiriels historikerunivers. Ikke alene står der ikke noget om kønsproblematikker, der er, så vidt jeg kan se, kun et par kvinder i litteraturlisten, på trods af at der undervejs behandles cases, som højt kvalificerede kvinder som Anne-Marie Thiesse (nationalisme) eller Francine Muel-Dreyfus (Vichy-regimet) har behandlet. Heller ikke store kvindelige historikere som Arlette Farge, Annette Wieviorka, Michelle Perrot eller Natalie Zemon Davis nævnes; men der er selvfølgelig også mange mandlige historikere, som ikke optræder. Skulle socio-historien af natur være maskulint domineret? Det har jeg i givet fald svært ved at se nødvendigheden i.

¹ Dette er så meget mere besynderligt, som historikeren Jacques Revel i sin *Un parcours critique. Douze exercices d'histoire sociale* (Galaade, 2006) – der fagligt ikke er langt fra Noiriels – i sit rids af den franske historiografis udvikling fra 1950'erne og frem er lige ved at tilskrive Bourdieu æren for at have rettet historikernes opmærksomhed mod handling og aktører (som vel må være individer?) efter 50'ernes og 60'ernes kvantitative historie (s.24-25).

Pierre Bourdieu et la philosophie

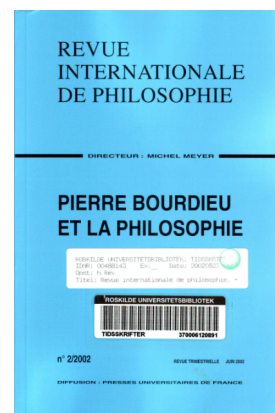
Revue internationale de philosophie, vol. 56, no 220, 2/2002

▷ Kim Esmark

Hvordan havde Bourdieu det med den filosofi, der var hans eget udgangspunkt, men som han – med Derridas udtryk – "slog op med" for at kaste sig over antropologiske feltstudier og blive empirisk sociolog? Og hvordan har filosoferne omvendt haft det med den frafaldnes sociologiske kritik af den disciplin, de selv ynder at omtale som "videnskabernes dronning"?

En fortrinlig indgang til disse spørgsmål findes i Carsten Sestofts artikel "Bourdieu, filosofien og det skolastiske synspunkt" (*Slagmark* nr. 27, 1997/98), hvori det foreslås at se Bourdieu som "en filosof, der ved at drage konsekvensen af Wittgensteins opfordring, 'tænk ikke, men se efter' blev sociolog og dermed fik et både nært og fjernt forhold til filosofien." (s. 160) Artiklen er skrevet i anledning af og som introduktion til udgivelsen af Bourdieus sene og mest filosofiske bog *Méditations pascaliennes* og diskuterer ikke kun Bourdieus ambivalente forhold til filosofien, men peger også på, hvordan filosofien ("særligt den del, der har den sene Wittgenstein som reference") fra o. 1990 begyndte at vise interesse for Bourdieus værk.

Denne udvikling er fortsat sidenhen. Et eksempel er det norske tidsskrift *Agora – journal for metafysisk spekulasjon*, hvis nr. 1-2 (2006) var viet Bourdieu (omtale i Hexis Nyhedsbrev nr. 31). Et andet eksempel er antologien her, som med fransk- og engelsksprogede bidrag fra en række internationale filosoffer og intellektuelle søger at svare på, hvad sociologen Bourdieu har at sige filosofien. Bogen har udspring i en række samtaler, som redaktøren Michel Meyer førte med Bourdieu på Collège de France i slutningen af 1990'erne, og Bourdieu skulle egentlig have haft et svar med i bogen, men nåede det ikke før sin død. Et egentligt overblik over Bourdieus status i det filosofiske felt er der dog ikke tale om, snarere en række spredte nedslag dér hvor sociologiske spørgsmål løber sammen med filosofiske, æstetiske og epistemologiske overvejelser. Antologien åbnes af Zygmunt Baumann, der med udgangspunkt i en debat i *Le Monde* i 1998 diskuterer,

hvordan Bourdieu håndterede dilemmaet mellem at være objektiverende forsker og engageret i politisk kamp. Baumann giver et glimrende overblik over debattens problemstillinger og positioner, herunder Bourdieus egne bevægelser, og konkluderer ikke overraskende, at *vita contemplativa* og *vita activa* ikke udelukker hinanden. Det første leder uafvendeligt sociologen til det andet, fordi politisk kamp (jf. Bourdieu selv) først er fremmest består i kampen om at bevare eller forandre forestillingerne, kategorierne, opfattelserne om den sociale verden. Denne kamp udspiller sig især på tre felter: det politiske, det journalistiske og det samfundsvidenskabelige. At Bourdieu i midten af 1990'erne på en ny måde kastede sig ud i åben agitation skyldtes ifølge ham selv, at han på dette tidspunkt havde akkumuleret tilstrækkelig videnskabelig kapital til at gøre en forskel, men også følelsen af akut nødvendighed: i en tid hvor velfærdsstaten og hele ideen om det "fælles vel" massivt kom under tryk af neoliberalisme og privatisering, blev det helt enkelt nødvendigt at bekæmpe dogmet om at "there is no alternative" (i *Contre-feux*-pamfletterne: TINA). Det gjaldt om at genoplive utopien og selve forstillingen om at verden kan være anderledes, at historien ikke er (fuld-)endt med det neoliberale samfund og dets indbyggede lidelser.

For Baumann er det først når *vita contemplativa* og *vita activa* på denne måde forenes, at de hver især bliver relevante og betydningsfulde – adskilte er de hver for sig uden kraft og mening. De objektive betingelser for at blive hørt, øve indflydelse og gøre en forskel i det moderne samfund bliver imidlertid stadig dårligere, alt som individualiseringen undergraver borgernes identitet som borgere og deltagere i en fælles samtale. Istedet har vi fået "en ny agora", en scene hvor politiske spørgsmål afpolitiseres til fordel for følelssporno og offerfjernsyn, hvor "private individuals confess and rehearse in public their private struggles with privately suffered and privately confronted individual adversities."

Over for dette vil Baumann pege på Bourdieu som eksempel på sociologen, der insisterede på at de der har muligheden for at hellige deres liv studiet af den sociale verden, ikke kan forblive neutrale og indifferente, ikke kan holde sig uden for de kampe, som udgør spillet om verdens fremtid.

To bidrag tematiserer Bourdieus kritik af den kantianske æstetik. Michel Meyer selv præsenterer en (for ikke-eksperter som undertegnede) meget nyttig indføring i indholdet af og de historiske forudsætninger for Kants æstetik og diskuterer herfra hvad det er Bourdieu med sin sociologiske kritik har lagt til Kant og hvilke nye spørgsmål han rejser til filosofferne.

Richard Schusterman (selv redaktør af antologien *Philosophers on Bourdieu* fra 1996) tager fat i det han ser som et paradoks i Bourdieus sociologiske æstetikkritik. På den ene side skyder Bourdieu vedholdende på al slags intellektualisme og skolastisk fornuft og er bestandig optaget af at uddrive den filosofiske intellektualisme af sin egen sociologiske tænkning. På den anden side, påpeger Schusterman, er hans æstetik netop udpræget intellektualistisk! Bourdieu afviser nemlig den rene æstetiske oplevelse og den kvalitative umiddelbarhed til fordel for en streng sociologisk "science of works of art", som hos Bourdieu bliver den eneste legitime måde at nærme sig en æstetisk værdsættelse. Men æstetikken, med sin vægt på følelse, oplevelse, umiddelbarhed etc, har kulturelt og idehistorisk stået for alternativet til forestillingen om at alt kan begribes rationelt og intellektuelt. Schusterman accepterer langt hen ad vejen Bourdieus sociologiske kritik af den æstetiske oplevelse. Hvad han anfægter er, at denne skulle være den eneste rigtige og kognitivt frugtbare vej til at forstå kunst. Der er, ifølge Schusterman, andre – krydsende og overlappende – måder at forstå, forklare og opleve kunst på.

Et andet kritisk bidrag er Herman Philipsses diskussion af Bourdieus bog om Heidegger. Udgangspunktet er igen Bourdieus egen teoretisering. For det første hans problematisering af intellektuelle teksters cirkulation mellem forskellige nationale felter: teksterne importeres uden deres kontekst og læses i nye og ofte meget anderledes kontekster (felter med andre brudflader, positioner, historie etc); ofte er det agenter i dominerede positioner, der bruger import af fremmede, gerne kætterske, tekster som element i deres karrierestrategier – et eksempel er den franske import af Heidegger, der i høj grad var et angreb på Sartres totale dominans i det franske intellektuelle felt 1950'erne. For det andet Bourdieus insisteren på at udsætte sig selv for "de mest brutale objektiverende redskaber", netop for at kaste lys over de ikke-erkendte sider af læsningen af importerede tekster.

Philipsses argument er, at Bourdieu trods alle ind- og hensigter *ikke* lykkes med denne objektivisering i sin Heideggerlæsning. Læsningen bærer tværtimod stærke aftryk af strukturerne, kampene og Bourdieus eget trajektorie i det franske intellektuelle felt i 1970'erne. Selve hans centrale tese i bogen er simpelthen forkert, hævder Philippe, der – uden at forkaste relevansen af sociologisk analyse af filosofiske værker som sådan – ender op med at foreslå en alternativ "kompetitiv hypotetisk-deduktiv metode".

Francisco Vazquez Garcia ser på forholdet mellem Bourdieu og Foucault. Med afsæt i de tos baner i det intellektuelle felt i Frankrig, hvor de i høj grad har befundet sig i samme "regioner", undersøges fællestræk

og kontraster i deres tænkning. Konklusionen er interessant for de der ynder at se Bourdieu og Foucault som stående i modsætning til hinanden, specielt på spørgsmålet om relativisme kontra universalisme og fornuftens mulighed. Ifølge Garcia distancerer begge sig nemlig i lige grad fra såvel universalistisk fornuft à la Habermas som postmoderne relativisme; begge taler istedet for en radikal ikke-teleologisk historicitet og udforsker de historisk betingede muligheder for universaliserbare former for rationalitet. Vejen er ikke en formel filosofisk kritik af fornuften, men en analyse af dens sociale og historiske betingelser. Som sådan udgør Bourdieu og Foucault to elementer i basalt samme bestræbelse på at skabe en radikal historiseret version af Kants kritiske projekt.

Kritikken af den "skolastiske fornuft" er emnet for Louis Pinto, der fremhæver Bourdieus epistemologiske overbevisning om at videnskab altid handler om det skjulte ("il n'est de science que du caché") og ikke kan lade sig nøje med (i en uhellig alliance mellem formalisme og intuitionisme) i forfinede akademiske termer at gentage hvad der allerede ligger indskrevet i dagligtale, commonsense og den herskende "discours public". Det gælder basalt om at gøre det muligt at se tingene anderledes (*voir autrement*, titlen på Pintos bidrag) og her kan vi med fordel benytte de videnskabelige redskaber og praktikker Bourdieu udviklede (habitus, felt, selvobjektivering, historicering) for konkret metodologisk at bryde med doxa og studere "det skjulte".

Gunter Gebauer var i sin tid medinitiativtager til en af de første filosofiske diskussioner af Bourdieus værk (konference i Berlin 1989, antologien *Praxis und Ästhetik*, 1993). Hans bidrag er en Simmel-inspireret refleksion over Bourdieus tænkning om det sociale. Tesen er, at hans projekt grundlæggende er et forsøg på at besvare Simmels spørgsmål: *hvordan er et samfund muligt?* Et projekt der ligesom Simmels forsøger at hive den kantianske tænkning ned fra den transcendentale filosofis himle, "ned på (samfunds-)jorden". Bourdieus tænkning orienterer sig mod Kants "kopernikanske revolution", men handler alene om samfundet og den handling, praksis, der udfolder sig heri. Bourdieu spørger ikke til forudsætningerne for verden som sådan, men for samfundet; han spørger ikke til naturen før tænkningen, men til samfundets natur i relation til subjekternes tænkning og handling og til subjekternes natur i relation til deres position og handlemuligheder i samfundet.

For læsere uden videre filosofisk træning er de fleste af bogens bidrag rimeligt tilgængelige. Undtagelser – i det mindste for undertegnede – er Claude Javeaus diskussion af relativismeproblemet hos Bourdieu (forskellen på "objektiv" og "sand" etc, med udgangspunkt i et enkelt centralt citat i *Méditations pascaliennes*), og Jacques Croiziers vist ellers spændende udforskning af Bourdieus begreb om "det sociale rum": hvad vil det sige at tænke den sociale verden *more geometrico*, på geometrisk facon? Hvis talen om "rum" som hos Bourdieu netop ikke skal forstås overfladisk som en slags metaforik, men tværtimod som konstituerende og definerende for selve det sociologiske program.

Med *Pierre Bourdieu et la philosophie* får man et interessant indtryk af, hvordan Bourdieu rundt omkring er blevet læst og tænkt af filosoffer, men man efterlades nysgerrig efter nogle mere principielle overvejelser om forholdet mellem filosofien og Bourdieus sociologi. Det er selvfølgelig også en kvalitet ved en bog at stimulere en sådan nysgerrighed.

NYHEDSBREVET

Bourdieu beskyldt for antisemitisme...

I udsendelsen "Répliques", som tilrettelægges af den tiltagende konservative mediefilosof Alain Finkielkraut, og som sendes af France-Culture (Frankrigs P1), var lingvisten Jean-Claude Milner gæst 13. januar i år sammen med essayisten Catherine Clément. Finkielkraut kastede sig sidst i udsendelsen ud i nogle overvejelser om, hvordan borgerskabet før i tiden videregav deres kultur til deres efterkommere, som påtog sig besværet med at tilegne sig den, men sådan var det ikke længere, og skolen svigter kulturen, sproget og den sande litteratur, idet der kun undervises i slang fra forstæderne, og det er sociologerne naturligvis skyld i pga. "forfølgelsen af arvingerne" (*la chasse aux héritiers*, jf. Bourdieu og Passerons *Les Héritiers: Les étudiants et la culture*, 1964; men også jf. *chasse aux Juifs*, jødeforfølgelse). Dertil sagde så Jean-Claude Milner:

"Deres ræsonnement henviser, formoder jeg, til Bourdieu. Jeg har min egen idé om, hvad "arvinger" vil sige hos Bourdieu: Arvingerne, det er jøderne!"

Catherine Clément (imødekommande): "Tror De?"

Jean-Claude Milner: "Jeg tror, at det [*Les Héritiers*] er en antisemistisk bog."

Alain Finkielkraut (fornøjet og med vagt ubehag): "Virkelig? Uha da da! Uha da da! Altså, De siger det på en meget meget meget brutal måde, og måske burde man hellige en en anden udsendelse til spørgsmålet... til dette spørgsmål. De kaster os ud i en vis..."

Jean-Claude Milner: "Jeg ... jeg lader dette punkt ligge, men..."

Alain Finkielkraut: "Ja ja, lad det ligge."¹

Dette fik et antal intellektuelle til at skrive en protest, der blev offentliggjort i *Libération* 8. februar. Blandt underskriverne var Daniel Roche, Roger Chartier, Françoise Héritier, Danièle Lochak og Jacques Bouveresse, som kaldte Milners udsagn "absurde og latterlige" og "symptomer på tomheden i den intellektuelle og politiske debat". Den generelt ret seriøse sociologianmelder ved *Le Monde*, Jean Birnbaum, kontaktede samme morgen Jean-Claude Milner, hvis udsagn ved den lejlighed ikke ligefrem gjorde tingene klarere: Han betegner sine udsagn som en "provokation, der skal vække eftertanke", og fortryder intet: "Hvis det får nogen til at genlæse Bourdieus tekster på en seriøs og loyal måde, så har jeg kun gjort min pligt. For Bourdieus bog har haft skadelige konsekvenser for alle indvandrerbørn, der har haft succes, og som blev kaldet til at spørge sig: 'Har jeg ikke i sidste ende tilpasset mig et dominanssystem?' Det er den lidenskab, som driver denne bog, selv om jeg ikke tilskriver Bourdieu nogen fremmedfjendske hensigter." Milner fortsætter: "Det, der slår mig hos Bourdieu, er en almen stilistik, en form for retorik, der består i at anvende ordene på en bagvendt måde: Han kalder grupper, der ingen arv har, for "arvinger", og noget, der intet har med adel at gøre, for "statsadel". Jeg selv er et typisk eksempel på det, man kalder meritokratisk elitisme! Men hvad er jeg arving til? Mine forældre havde ingen penge, og fransk var ikke deres modersmål!" (*Le Monde*, 9. februar 2007).

Man savner ord...

/cs

¹ Citeret efter transkriptionen på den mediekritiske side Acrimed, <http://www.acrimed.org/article2545.html>:

- Jean-Claude Milner : - « Vous raisonnez, je veux bien que ce soit par référence à Bourdieu. J'ai ma thèse sur ce que veut dire "héritiers" chez Bourdieu : les héritiers, c'est les Juifs ! »

- Catherine Clément (la voix souriante) : - « Vous croyez ? »

- Jean-Claude Milner : - « Je crois que c'est un livre antisémite. »

- Alain Finkielkraut (amusé et vaguement gêné) : - « Ah bon ? Ouh la la ! Ouh la la ! Ecoutez, comme vous le dites très très très brutalement, et peut-être faudra-t-il consacrer une une autre émission à cette question... à cette question-là. Vous nous plongez dans une certaine... »

- Jean-Claude Milner : - « Je... je laisse de côté ce point mais ... »

- Alain Finkielkraut : - « Oui oui, laissez-le de côté. »

Rapport om "forsker-underviseres arbejdsbetingelser i Frankrig"

Sylvia Faure, Charles Soulié & Mathias Millet: *Enquête exploratoire sur le travail des enseignants-chercheurs: Vers un bouleversement de la « table des valeurs académiques »* ? Paris, juni 2005.

<http://www.jussieu.ras.eu.org/rapport/rapportEC.pdf>

Tre franske sociologer har lavet en undersøgelse af arbejdsvilkårene for franske forsker-undervisere (dvs. universitetsansatte) inden for naturvidenskab, socialvidenskab og humaniora og lagt en foreløbig rapport på nettet. Faure og Soulié har også skrevet en artikel til *Actes de la recherche en sciences sociales* ud fra undersøgelsen (nr. 164, 2006).

De dele af resultaterne i rapporten, jeg har haft tid til at kaste et blik på, virker ikke specielt revolutionerende, men dokumenterer nogle problemer, der minder meget om de danske, samt nogle yderligere franske. Blandt de velkendte og fælles problemer er manglen på stillinger, på administrativ aflastning og anden forskningshjælp (fx laboranter). Forskerne efterlyser også en større anerkendelse af universitetsforskningen og ønsker sig færre administrative opgaver og mindre undervisning. Blandt de særegent franske problemer er universiteternes endnu større ressourcemangel end i Danmark: Nogle af de hedeste ønsker angår ønsket om mere i løn, en computer, en telefon og et kontor – og her menes vist ikke et enekontor, men simpelthen en kontorplads ... (tabeller s. 105 & 108). Et specielt fransk forhold må det vist også være, at "færre møder" kun ønskes af 4 % og dermed er bundscoreren i spørgsmålet om, hvad der ville befordre udviklingen af universitetsforskningen.

Heller ikke i analysen af materialet siges der i denne rapport så meget nyt. Betragtningen om de nuværende universitetsproblemer som noget, der kan formuleres som et spørgsmål om tidsrytmer, virker dog meget ræsonnabel (dvs. jeg har tænkt det samme...). Faure, Soulié og Millet skriver:

Man kan så spørge sig, om ikke den følelse af at blive invaderet af bureaukratisk og undervisningsmæssigt arbejde, som forsker-underviserne i undersøgelsen giver udtryk for, allerede er et symptom på forstyrrelsen af en tidligere ligevægt. En forstyrrelse, der ytrer sig som et brud på rytmer og som uoverensstemmende temporaliteter, eksempelvis modsætningen mellem på den ene side den lange tid i forskningen og den intellektuel-

le og begrebslige modning og på den anden side den korte og anspændte temporalitet i visse administrative opgaver eller den rutinisering, som undervisningsaktiviteter bærer med sig – idet krydsningen af disse forskellige temporaliteter er særligt vanskelig at håndtere. (s. 113)

Personligt plejer jeg at formulere det som et problem med tre forskellige tidsrytmer, dvs. forskningens lange tidshorisont, undervisningens mellemlange ugehorisont og de administrative opgavers korte dags- eller timehorisont, hvis krydsning netop er problemet.

Rapporten er i øvrigt rig på tabeller og materiale, man kan ræsonnere over., f.eks. den på s. 111, der viser nogle ret forskellige opfattelser af spørgsmålet "Universitetet er frem for alt..." alt efter, hvilke personalegrupper man spørger.

/cs

Den maskuline dominans genudgivet

Den danske oversættelse af *La domination masculine*, der længe har været udsolgt, er atter i handel. På kvindernes internationale kampdag sendte forlaget Tiderne Skifter en ny udgave på gaden – se Rune Lykkebergs glimrende omtale i dagbladet Information 8. marts (og lad dig ikke forvirre af, at man på Informations hjemmeside har illustreret omtalen med et billede af Baudrillard...).

/ks

Nyt fra *Feltanalyse-workshoppen* på Socialvidenskab, RUC

▷ Anders Mathiesen

Kort præsentation af et netop afsluttet speciale om regeringens planer om at oprette en "uafhængig akkrediteringsinstitution" som en ny måde at "regulere" universiteternes uddannelsesaktiviteter. Med anledning i en forelæsning på Den Sociale Højskole i Århus om "Hvordan man kan bruge sociologiske feltanalyser til forståelse af udviklingstendenser inden for socialt arbejde" præsenteres endvidere et tidligere speciale, om omorganiseringen af "feltet for socialt arbejde" i Københavns Kommune udvidet med et "Tillæg om metode", som jeg udarbejdede i tilknytning til DSH-forelæsningen (ultimo 2006).

Morten Bechmann Høyer:

En historisk konkret analyse af planen om etablering af en akkrediteringsinstitution

(RUC, Socialvidenskab 2006)

Det foreliggende speciale tager udgangspunkt i tre afgørende strukturelle ændringer i universitetsfeltets institutionelle betingelser i Danmark: overgangen fra elite-universitet til masseuniversitet (1960'erne), universiteternes stigende vanskeligheder med at få finansieret den eksplosive vækst i undervisningsopgaverne (1970'erne) og for det tredje de ændrede reguleringsformer i forhold til universiteternes uddannelsesaktiviteter som følge af 'den markedsøkonomiske modernisering af den offentlige sektor' (1980'erne). Disse strukturelle ændringer satte spørgsmålet om kvalitetssikring af universitetsuddannelserne på dagsordenen. Med 1993-*Universitetsloven's* decentralisering af det økonomiske ansvar for universiteterne og Bertel Haarders forudgående oprettelse af den statslige kvalitetssikringsinstitution *Evalueringscentret* (1992) 'forandrede relationen mellem staten og universiteterne' (s7). Her blev spørgsmålet om en "ekstern" kvalitetskontrol af universiteternes uddannelser sat på den politiske dagsorden i Danmark. Således skitserer Morten Bechmann Høyer (MBH) kort den historiske baggrund for, at han har sat sig for at belyse: *hvorfor det er blevet aktuelt at akkreditere de danske universitetsuddannelser* (s15).

Specialets analyser er baseret på en systematisk kortlægning af debatten om universitetsuddannelsernes kvalitet i Danmark siden midten af 1990'erne suppleret med en række internationale videnskabelige artikler om anvendelsen af akkreditering af universitetsuddannelser i udlandet samt en omfattende gennemgang af talrige internationale og nationale uddannelsespolitiske dokumenter. Hertil kommer MBH's observationer og praktiske erfaringer som studentermedhjælp tilknyttet MA LLL-projektgruppen på DPU's internationale kontor (s26 og 29f). Det udgør det empiriske grundlag for MBH's 'konstruktion af feltet for regulering af universiteternes uddannelsesaktiviteter (FRUU-feltet) med fokus på planen om oprettelse af en akkrediteringsinstitution som det konkrete politiske tiltag' (s13).

I kapitel 2 redegør MBH meget sikkert og bemærkelsesværdigt letforståeligt for den anvendte feltanalytiske arbejdsmetode, der er inspireret af den franske sociolog Pierre Bourdieu og "feltanalysemodellen", som den er udviklet i tilknytning til *Feltanalyse-workshoppen* på Socialvidenskab. Han forklarer her, at den feltanalytiske tilgang ikke så meget går ud på at fastslå, om regeringens aktuelle planer om at oprette en akkrediteringsinstitution er baseret på en videnskabelig sandhed om universiteternes sociale funktion, eller om det er en god eller dårlig plan. Den feltanalytiske tilgang kan derimod bruges til at synliggøre, hvad det er for modstridende interesser, der tilgodeses af forskellige måder at forholde sig til det specifikke felts problematik og af forskellige institutionelle reguleringsformer. 'Feltteorien kan anskueliggøre, hvordan et felts historiske konflikter (...) virker konstituerende for et felts vedvarende forandring' (s20). Det indebærer så, ifølge MBH, at planen om at oprette en akkrediteringsinstitution med andre ord kan anskues som led i de kampe, repræsentanter for modstridende politiske interesser til stadighed udkæmper om, hvordan universitetsuddannelserne skal indrettes og *reguleres* (s21f). Han forklarer, hvordan Bourdieus 'positionsbegreb' – som refererende til mere end på den ene side blot diskursive ytringer og rationaler eller på den anden side kun kapi-talkonfigurationer (s23) – netop i kombination med et

socialhistorisk blik åbner op for en mere dynamisk forståelse af disse kampe mellem repræsentanter for modstridende interesser i universiteternes uddannelsesaktiviteter (s26). Endelig redegør MBH for det synspunkt i FRUU-feltet, hvorfra han anskuer de igangværende ændringer, og hvad det har betydet for hans analytiske blik (s28) og for hans afgrænsning af empirien (s29f).

Kapitel 3 giver en nyttig oversigt over, hvad der karakteriserer akkreditering som kvalitetssikringsmetode. I relation til de hidtidige evalueringer fra EVA (Danmarks Evalueringsinstitut) repræsenterer akkreditering et skifte fra 'kriterier' fastsat ud fra universiteternes faglige ekspertise og undervisernes erfaring til 'de af Videnskabsministeriet foruddefinerede kriterier' (s38). Dvs. at kvalitetskriterierne fremover skal fastsættes "eksternt", og det betyder at 'akkrediteringer ændrer magtfordelingen både internt på institutionerne og i relationen mellem institutionerne og deres omverden' (s37). Erfaringer fra bl.a. USA og Storbritannien viser, at akkrediteringer er et middel til at markedsorientere universiteterne, og det betyder at de 'indskrænker det akademiske selvstyres relative autonomi' og styrker den "eksternt" indsatte institutionsledelse. Specielt kan akkrediteringsmetoden og dens centralt fastsatte 'faglige standarder' blokere for udviklingen af tværfaglige uddannelser (s35f).

Kvalitetssikring kan med andre ord ikke reduceres til rene teknikaliteter, 'hvor det tilsyneladende blot handler om at definere nogle adækvate målbare kriterier' og så ellers lave en "uafhængig" professionel kontrolinstitution (s38). På baggrund af specialets analyser er MBH ikke i tvivl om, 'at uddannelserne vil blive mere erhvervsorienterede, idet videnskabsministeren ønsker, at uddannelsernes relevans for arbejdsmarkedet (employability) skal være et af de centrale kriterier' (s38). Denne konsekvens uddybes og forklares mere udførligt i den efterfølgende historiserende konstruktion af FRUU-feltet (– feltet for regulering af universiteternes uddannelsesaktiviteter). MBH forklarer her, at akkreditering som reguleringsform / kvalitetssikringsmetode primært tilgodeser kontrolaspektet på bekostning af løbende selvkritik og –udvikling af uddannelsernes kritiske og fornyende potentialer.

Kapitel 4 indledes med MBH's præsentation af en analytisk model og de tre overordnede analysetemaer, der strukturerer fremstillingen af den historiserende feltkonstruktion (det påpeges meget eksplicit at modellen ikke gik forud for analysearbejdet, at den tværtimod netop sammenfatter specialets analytiske resultater – s44). De anvendte analysekategorier blev kort præsenteret i indledningskapitlet: (1) principperne for *styring / ledelsesorganisation* for universiteterne, dvs. 'relationen mellem institutionel autonomi og central styring' (s41

og afsnit 4.5); (2) stillingtagen til *finansiering af (og investering i)* den videnskabelige uddannelsesproduktion, dvs. skiftet fra systematisk underfinansiering til ambitionen om at gøre danske universitetsuddannelser mere attraktive på det globale uddannelsesmarked (s42 og afsnit 4.6); og endelig (3) diskussionen om kriterier for *kvalitet og relevans*, hvor 'uddannelsernes relevans er det primære omdrejningspunkt', og hvor det foreløbig står klart, at arbejdsmarkedsrelevans (employability) bliver et helt afgørende kriterium (s43 og afsnit 4.7): 'Ved at fokusere på, hvilke positioner agenterne i feltet for regulering af universiteternes uddannelsesaktiviteter repræsenterer i relation til disse tre temaer og deres indbyrdes sammenhænge i forhold til en akkrediteringsinstitution, er det muligt både at konstruere FRUU-feltet og synliggøre, hvorfor akkreditering af universitetsuddannelserne er blevet aktuelt netop nu' (s41).

MBH gør eksplicit opmærksom på, at han ikke kun fokuserer på de dominerende rationaler, og han begrundes sin 'distancerende' karakteristisk af 'videnssamfunds-diskursen' og den bureaukratiske elites interesse i 'en mere økonomisk efficient universitetsledelse' (feltets dominerende position/rationale), idet han henviser til den feltanalytiske arbejdsmetodes analytiske interesse i at 'gøre måden, hvormed en interesseorientering søges nødvendiggjort, påfaldende' (s49 – se iøvigt den meget nyttige oversigt over 'Kronologien i universitetspolitikken på det nationale niveau' s78ff, og tilsvarende for 'det supra-nationale niveau' s100ff).

Analyserne af spørgsmålet om økonomisk efficient og strategisk ledelse viser, hvordan repræsentanterne for 'kollegialt-demokratisk selvstyre' er blevet udgrænset og hvordan repræsentanterne for videnssamfunds-diskursen gradvis har fået skabt tilslutning til 'corporate governance'-ledelsespricipperne (dvs. professionel virksomhedsledelse) (s52). Her kan endvidere henvises til MBH's forklaring af, hvordan han anvender Bourdieus kapitalbegreb til at forklare kampene i det politiske felt og specielt, hvordan disse kampe hænger sammen med de agerendes relationer til det bureaukratiske felt og universitetsfeltet (det specifikke institutionsfelt) (s45 og 24) – det betyder i denne sammenhæng bl.a., at når det markedsøkonomiske rationale (*økonomisk rationalitet*) er altdominerende i det politiske felt så er det grundlaget for og forklaringen på, at repræsentanter for erhvervslivets hovedorganisationer kan 'veksle' deres økonomiske kapital til stor politisk indflydelse bl.a. i FRUU-feltets kampe (s24 – se også note 95 nedenfor).

Analyserne af universiteternes 'jagt på alternative finansieringskilder' viser, hvordan det med de mange ændringer i universiteternes institutionelle betingelser siden 1980'erne er lykkedes de skiftende regeringer at skabe tilslutning til den nyliberalistiske måde at anskue

verden. '*Kommercialiseringen af universitetsuddannelse bliver langsomt selvfølgegjort*' (s62). Interessen for transnationale uddannelsesprogrammer er netop nu hastigt voksende. Universitetsreformen (2003) repræsenterer den institutionelle forudsætning for denne aktuelle udviklingstendens, men specielt synes den OECD-rapport (2004), som videnskabsministeren/centralforvaltningens ledende embedsmænd havde bestilt, og som fremstillede universiteternes rolle i den globale 'viden-økonomi' som en objektiv realitet (s57f), i høj grad at have været med til at legitimere ændringer i bl.a. Socialdemokraternes stillingtagen til kommercialiseringen af universitetsuddannelserne og til at legitimere de nye 'professionelle' universitetslederes stigende interesse for 'engagement i transnational uddannelse' (s61 og 72).

Endelig viser analyserne af diskussionerne om, hvilke kriterier for kvalitet og relevans, der skal lægges til grund for den planlagte "uafhængige" akkrediteringsinstitutions arbejde, at kravet om arbejdsmarkedsrelevans nok bliver 'det normative pejlemærke' (s65). Regeringen og DI (Dansk Industri) repræsenterer det markedsorienterede rationale, men i diskussionen har der helt op til planen om akkrediteringsinstituttet været repræsentanter for andre/modstridende/konkurrerende rationaler (jf. hertil også erfaringerne fra England, der viser at 'arbejdsmarkedets behov' også rummer latente konflikter og modstridende interesser (s68) og Evalueringsinstituttets 'kovending i forhold til akkreditering som kvalitetssikrings-metode (afsnit 4.9)). Den danske kvalifikationsnøgle (med direkte inspiration fra Bologna-processen og *Qualification frameworks*) flytter fokus fra uddannelsernes curriculum til kandidaternes slutkompetencer; og planen om akkrediteringsinstitutionen ophøjer vidensamfunds-dagsordenen til (absolut) norm og 'udgrænser de interesseorienteringer, der betragter uddannelse i et bredere perspektiv end blot kvalificering til jobmarkedet' (s71).

Analyserne af de seneste 10-15 års udvikling inden for FRUU-feltet sammenfattes i en konstruktion af 'tilstanden i feltet' ultimo 2006 (afsnit 4.11), hvor overgangen fra vidensamfundsdiskursen til *diskursen om den globale vidensøkonomi* (Globaliseringsrådet) ses som udtryk for et aktivt bidrag til at 'selvfølgeiggøre' den tiltagende kommercialisering af universiteternes uddannelsesaktiviteter. Globaliserings-diskursen skærper det nyliberalistiske fokus på de danske universiteters globale konkurrenceevne: 'på denne vis anvendes diskursen om den globale vidensøkonomi i regeringens globaliseringsstrategi til at legitimere oprettelsen af akkrediteringsinstitutionen' (s73). Afhandlingens analyser af den historiske udvikling viser, at demokratiseringsrationalet, velfærdsrationalet og det almene uddannelses-

rationale er blevet udgrænset eller i stigende grad marginaliseres i FRUU-feltet (s77).

I kapitel 5 redegøres for Bologna-processen, der siden 1999 relativt hurtigt har ændret den udbredte afstandtagen fra akkreditering i universitetsverdenen til voksende interesse i og accept af 'udviklingens nødvendighed' (s86). MBH redegør kort og præcist for, hvordan EU-kommissionen ved hjælp af "*den åbne koordinationsmetode*" kombineret med 'frie' EU-midler til stipendier og udviklingsprojekter for 'transnationale uddannelsesprogrammer' har bidraget til at stadig flere stater har åbnet op for 'markedsorientering' af universiteternes uddannelsesaktiviteter – også Danmark har været med fra starten (s95), om end der fortsat er nogle vanskeligheder i relation til Videnskabsministeriet, som 'giver universiteternes ledelse et stærkt incitament for at tilslutte sig planerne om en akkrediteringsinstitution'. Den ministerielle 'træghed' har – måske ikke utilsigtet – haft den effekt, at universiteternes "professionelle" ledere på denne måde er blevet disponeret for selv at anmode om at blive 'frisat' på det globale uddannelsesmarked (jf. Servicedirektivet) (s97).

Morten Bechmann Høyer kan med rette konkludere, at hans analyser har vist, at planen om etablering af en uafhængig akkrediteringsinstitution *relaterer sig til sammenhængen mellem den danske universitetspolitik og den internationale udvikling*. I den afsluttende perspektivering påpeges uklarheden om, hvad sammenhæng der er mellem anvendelsen af 'økonomisk rationelle' akkrediteringskriterier og EU's omdiskuterede *Servicedirektiv*? Afhandlingens analyser kan i høj grad begrunde en større forskningsmæssig interesse for, hvordan universiteternes sociale funktionsmåde ændres, når reguleringen af uddannelserne ændres i takt med implementeringen af akkrediteringer med økonomisk rationalitet som den overordnede værdiorientering (*arbejdsmarkedsrelevans*).

Tommy Dalegaard Madsen og Bodil Øster:
Socialt arbejde: velfærd eller service? En konstruktion af aktivitetsfeltet for det sociale arbejde med fokus på relationen mellem socialarbejder og klient
 (marts 2003)

"Den opmærksomhed vi har set nogle socialarbejdere have, på at det sociale arbejde er det 'nederste sikkerhedsnet' for klienterne, er vigtigt at holde fast i. Viden om at de sociale velfærdsinstitutioner er det sted hvor mennesker med behov for hjælp kan søge hen, ansporer til at tage klienternes behov alvorligt. Og det er måske det vigtigste skridt på vejen til at varetage klienternes interesse i bred forstand". Således sammenfatter

Tommy Dalegaard Madsen og Bodil Øster (TDM-BØ) deres analyser og historisering af fire *socialarbejderfortællinger*, der udgør dette speciales første del. Herefter følger en historisering af det sociale arbejde og socialrådgivernes arbejdsbetingelser her ved indgangen til det 21. århundrede, og endelig redegør forfatterne i afhandlingens tredje del – '*Feltanalyse som position*' – for den anvendte teoretiske og metodiske tilgang og deres 'synspunkt' i det akademiske felt (se note 1 og s151ff).

Det foreliggende speciale handler om de relationelle sammenhænge mellem, 'hvordan socialt arbejde udføres, og hvordan de sociale institutioner reguleres, ledes og indrettes. Fremstillingen tager sit udgangspunkt i den praktiske virkelighed. Der hvor det sociale arbejde udføres' – med henblik på teoretisk at konstruere *feltet for det sociale arbejde* (s9). Empirisk tager specialets analyser udgangspunkt i den praktiske virkelighed i nogle lokale socialcentre i Københavns Kommune.

Afhandlingen indledes med fire 'fortællinger', der viser, "... hvordan socialarbejdere, trods udtalte ønsker om at tage hensyn til klienterne, alligevel i højere grad praktiserer økonomisk ansvarlighed i det sociale arbejde, dels ved at foretage 'nødvendige' prioriteringer i det daglige, dels ved at tage del i budgetansvaret i forvaltningen. Vi har gjort opmærksom på differentieringen af feltet i på den ene side opdelingen af materiel-social og psyko-social hjælp og på den anden side distinktionen mellem administrativt reguleret arbejde og metode-mæssig frihed til [socialfaglig] vurdering. Og vi har anskueliggjort hvordan forudsætningerne for *relationen til klienten forandres*, dels gennem ændret regulering af det sociale område, dels gennem forandret arbejdspraksis" (s88). Således sammenfatter TDM-BØ selv problematikken, som de fire fortællinger sætter fokus på, og det kan vist ikke gøres meget bedre. De påpeger også, at de fire socialarbejder-fortællinger ikke bare skal læses som tilfældige individuelle oplevelser, men at de repræsenterer 'karakteristiske træk ved feltet for det sociale arbejde' (s89), og at historiseringen af feltet ikke mindst tjener til at sandsynliggøre, at de analyse-rede problemer i Københavns Kommune faktisk er karakteristiske udviklingstendenser inden for socialt arbejde (s181-183).

Historiseringen af feltet for socialt arbejde tager udgangspunkt i de fire 'fortællinger', og denne analytiske konstruktion af feltets modstridende positioner, som de kommer til udtryk i form af 'forskellige måder at forstå og praktisere aktiviteten socialt arbejde', er anskuet fra TDM-BØ's synspunkt, der vægter hensynet til klienternes behov for hjælp. De forskellige socialfaglige positioner adskiller sig fra hinanden derved, at de an-

skuer *relationen mellem socialarbejder og klient* forskelligt (dvs. de repræsenterer forskellig 'stillingtagen' til klienters behov for hjælp), og de positioner i feltet, som ikke er socialfaglige (f.eks. hensynet til forvaltningens økonomi og hensynet til arbejdsmarkedets/de lokale virksomheders akutte arbejdskraftbehov) adskiller sig særligt ved, at de giver eller tillader socialarbejderne forskellige muligheder og begrænsninger mht. at gøre hensynet til klienten til det primære hensyn i det sociale arbejde (s91). TDM-BØ konstruerer med andre ord feltet for socialt arbejde ud fra et *klientperspektiv*. Først udspændes feltet af konkurrerende *socialfaglige rationaler*, og derefter giver de en oversigt over, hvordan de seneste 15-20 års ændringer inden for det socialpolitiske område har ændret 'reguleringen af det sociale område og hele måden de sociale institutioner er indrettet på'. Denne historiserende feltkonstruktion (s87-150) repræsenterer et nuanceret og lærerigt indblik i ændringerne i *feltets institutionelle betingelser* over tid.

Socialarbejdernes arbejdsbetingelser vil uvægerligt afhænge af 'hvad der er oppe i tiden' – for nu at bruge en anden betegnelse for feltets dominerende position (se f.eks. 148), og det får konsekvenser for klienterne. Det redegør TDM-BØ for i sammenfatningen af historiseringen i afsnittet om 'Relationen mellem socialarbejder og klient'. Her synliggøres, at de forskellige socialfaglige positioner repræsenterer forskellige værdiorienteringer, og de repræsenterer forskellige modstridende socialpolitiske positioner (*klienthensyn, hensynet til forvaltningens økonomi, arbejdsmarkedshensyn*). Netop historiseringen viser, at *indretningen* af de socialpolitiske foranstaltninger og institutioner og *reguleringen* af socialrådgivernes arbejde er noget der kæmpes om – 'og at der er meget at kæmpe for'. Specialets analyser viser at socialarbejderne 'om nogen har mulighed for at få indblik i hvad fragmentering, kontrol, tvang og elendige økonomiske og materielle forhold betyder for klienterne' (s149).

TDM-BØ angiver som deres socialvidenskabelige ambition, at de med afhandlingens teoretiske konstruktion – og synliggørelse – af de sociale magtrelationer i feltet for socialt arbejde og dets vedvarende kampe har søgt 'at konstruere et felt af forskelle, der kan *forklare* forandringer og forandringernes dynamik'; og afhandlingens fremstillingsform skal primært 'motivere til nysgerrighed fremfor til afstandtagen' (s153). De udpeger netop ikke de enkelte socialarbejdere som årsagen til klienternes elendighed (note 64, s167), og deres analyser rejser vel egentlig også spørgsmålet: om kommunen ud fra lovgivningen (som den var udformet på undersøgelsestidspunktet) overhovedet har 'pligt' og/eller 'hjemmel' til alene at prioritere arbejdsmarkedshensynet. TDM-BØ anskuer, som allerede nævnt, relationen

mellem klienterne og socialarbejderne – kommunalt ansatte eller i de 'frivillige' organisationer – fra 'den mindst privilegerede parts perspektiv' (s169), dvs. fra klientperspektivet. Men også for socialarbejderne gælder, at de hele tiden må *tage stilling* til, hvad der er 'et godt liv' for de meget forskellige klienter. Socialrådgiverne har hverken juridisk eller etisk pligt til alene at prioritere hensynet til forvaltningens økonomi. Det viser de fire 'fortællinger' meget anskueligt.

TDM-BØ synliggør med andre ord, hvad det er for interesser og 'hensyn' der tilgodeses af de seneste 15-20 års udvikling i feltet for socialt arbejde, og hvad inddragelsen af private 'opgaveløsere' betyder for klienterne. Spørgsmålet er, hvad der er *kommunens interesser* i forbindelse med øget rationalisering og administrativ regulering af det sociale arbejde – f.eks. inden for handicapområdet og anbringelse af udsatte unge. Hvad er kommunens interesser i øget anvendelse af private organisationer og konsulenter (udlicitering og privatisering)? Her kan f.eks. henvises til de tidligere præsenterede analyser af BUM-modellens omorganisering af det sociale arbejde i kommunerne / opdelingen mellem en kommunal forvaltende enhed og "selvstændiggjorte" udførende enheder i konkurrence med private organisationer/virksomheder (se Nyhedsbrev nr. 30, september 2006).

De to forfatters afsluttende redegørelse for den teoretiske og analytiske systematik i afhandlingens *sociologiske feltanalyse* kan uden tvivl være til stor nytte og inspiration for andre undersøgelser af de aktuelle udviklingstendenser inden for socialt arbejde – ikke mindst som følge af den kommunale strukturreforms mange "administrative" rationaliseringer. I afsnittet om 'Registrantarbejdet og historiseringen' forklarer de, hvordan de mere konkret har konstrueret feltet for socialt arbejde; og redegørelsen for 'Konstruktionsprincipperne for de fire fortællinger' er i bogstaveligste forstand forbilledlig. Disse afsnit kan umiddelbart bruges som "arbejdsmodel" for sociologiske feltanalyser (se nedenfor *Tillæg om metode*). Tommy Dalegaard Madsen og Bodil Øster demonstrerer med deres afhandling, hvordan man feltanalytisk kan sætte fokus på, hvad omorganiseringen af de sociale institutioner med stadig større vægt på økonomistyring, udlicitering og reprivatisering (dvs. den markedsøkonomiske "modernisering af den offentlige sektor") allerede har betydet for det sociale arbejde og specielt, hvad det betyder for socialarbejdernes muligheder for at vægte hensynet til klienternes behov for hjælp. Sådanne analyser viser noget om, hvad det er for betingelser der må tilvejebringes, hvis man ønsker at sikre *velfærd for alle*.

Tillæg om metode (2006): Redigeret disposition for registrantanalyse af omorganiseringen af feltet for socialt arbejde i Københavns Kommune

1. Udarbejdelse af 'registrant' for perioden 1980-2003 med fokus på:

- socialpolitiske diskussioner og beslutninger (lovstof mm.)
- forvaltningsmæssige ændringer ('modernisering af den offentlige sektor' mm.)
- socialfaglige debatter (fagblad mm.)
- lokalpolitiske tovtækkerier om det sociale arbejdes "organisering" i Københavns Kommune (personaleblad mm.)

Disse *fokuspunkter* blev efterhånden 'skærpet' i takt med sideløbende samtaler og feltanalytiske interview med en række socialarbejdere, ansat i kommunens Familie- og Arbejdsmarkedsforvaltning; og arbejdet med registrantanalysen var samtidig med til at præcisere samtalerne/interviewene med de udvalgte socialarbejdere om deres forskellige *praksisformer*.

2. Det historiske registreringsarbejde bidrog produktivt til:

- at konstruere *alternative forståelseskategorier* i forhold til de aktuelt dominerende måder at forstå/anskue socialt arbejde (dvs. feltets *doxa* på undersøgelsestidspunktet),
- at skærpe blikket for de institutionelle betingelser, der over tid har haft og/eller har betydning for *indretningen af* det sociale arbejde i Københavns Kommune: dvs. fokus på både *omstruktureringer* af Social- og Sundhedsforvaltningens arbejde og *budget-nedskæringer* i perioden fra beg. af 1980'erne frem til 2003 (dvs. skærpe blikket for de sociale magtrelationer i feltet for socialt arbejde), og samtidig fokus på ændringer i arbejdsfeltets symbolske magtstrukturer, hvor forskellige *socialfaglige rationaler* ikke længere har legitimitet og stort set er udgrænset i den aktuelle faglige diskussion (dvs. bidrage til at skabe indsigt i, hvordan det går til at socialrådgiverne selv bidrager til at begrænse deres muligheder for at foretage et selvstændigt socialfagligt skøn)

3. Kriterierne for, hvad der blev medtaget i registranten:

- udtalelser/udtryk for forskellige *socialfaglige positioner* (dvs. positioner i betydningen *stillingtagen* til arbejdets

værdi-orientering og forskellige socialfaglige problemforståelser)

- forskellige *socialfaglige praksisformer*, som de kommer til udtryk i kommunale forskrifter, i fagbladenes diskussioner om problemer i det praktiske arbejde og i kritiske tidsskrifters diskussioner om principper for faglighed

- i undersøgelsen blev relationen mellem socialarbejder og klient anskuet ud fra et klientperspektiv, og derfor rettede interessen sig primært mod artikler mm. omhandlende ændringer i/konsekvenser for *socialarbejdernes handlemuligheder* (dvs. deres muligheder for at udføre et selvstændigt socialfagligt skøn)

- ud over udtryk for forskellige socialfaglige rationaler (forskellige opfattelser af *klienthensyn*) rettede interessen sig også mod de andre rationaler, der kan have/få afgørende indflydelse på socialrådgivernes muligheder for at udføre det sociale arbejde – som f.eks. de *forvaltningsfaglige* rationaler (dvs. hensyn til forvaltningens økonomi – jf. BUM-omorganiseringen) og *arbejdsmarkeds-/virksomheds*-rationaler (dvs. arbejdsmarkedshensyn / hensyn til virksomhedernes akutte arbejdskraftbehov)

[OBS: at anlægge et klientperspektiv betyder at anskue undersøgelses-problematikken ud fra en vurdering af den individuelle klients behov for hjælp og ud fra de problemforståelser og de praksisformer, der tilgodeser klientens interesser; en *sådan* socialfaglig position repræsenterer altså et af flere mulige handlingsrationaler i socialarbejderens måde at forholde sig til klientens 'problemer'. *Personer* er ikke 'positioner', men i deres praksisformer "repræsenterer" de (ofte) et mix af forskellige positioner – i betydningen: forskellige handlingsrationaler.]

4. Registrantanalysen som en fremadskridende konstruktion af feltets modstridende positioner

- *fra* indledningsvis alene at søge informationer om arbejdet i feltet for at få et indtryk af, hvor forskelligt socialrådgiverne faktisk forholder sig til klienterne, *til* mere analytisk at fremanalysere og konstruere de 'socialfaglige positioners' modstridende interesseorientering (dvs. de forskellige praksisformers forskellige *handlingsrationaler*)

- *fra* 'forstående' beskrivelser til et 'forklarende' konfliktperspektiv – eller med kritisk reference til de mere udbredte metoder inden for den socialvidenskabelige forskning: *fra* neutralt registrerende 'beskrivelser' af den dominerende diskurs (Goffman) *til* engageret søgen efter og konstruktion af både dominerende og dominerede positioner i feltet (Bourdieu)

- socialarbejdernes / de agerendes 'stillingtagen' til forandringstendenser inden for socialt arbejde kan både være begrundet i deres socialt og historisk formede habituelle dispositioner (herunder deres uddannelsesbetingede *professionsfaglige habitus*) og i deres aktuelle sociale position i det specifikke felt – ex. feltet for socialt arbejde i Københavns Kommune (dvs. deres *positionsspecifikke interesser*), derfor blev både socialrådgivere i ledende positioner og repræsentanter for frontarbejderne inddraget i registrantanalysen

- artiklerne blev efterhånden som analysen skred fremad kategoriseret efter "forandringernes karakter" (dvs. anledningen til artiklen – fx. lovændring, overenskomstforhandlinger osv.), efter "aktører og handlesammenhæng" (hvem strider om hvad – jf. Feltanalysemodellen), og efter "socialfaglige positioner" (dvs. hvilken interesseorientering artiklen repræsenterer) – alt sammen for at 'skærpe blikket for' *strukturen af forskelle* i feltet for socialt arbejde (mht. socialfaglige positioner, arbejds- og ledelsesorganisering, praksisformer/interaktionen i "mødet" mellem klient og socialarbejder), og for at skærpe blikket for *analytikerens synspunkt* (dvs. det perspektiv/den position i feltet hvorfra feltets aktiviteter anskues)

- en sådan 'historiserende feltkonstruktion' er en fremadskridende proces, hvor man i første omgang primært kan identificere personer/aktører og institutioner, men efterhånden bliver det muligt at 'se' og konstruere forskelle og homologier (dvs. enslydende forskelsrelationer) mellem feltets positioner (i ordets dobbelte betydning – se Feltanalysemodellen s.264), og på denne måde kan den analytiske feltkonstruktion skærpe blikket for *de sociale magtrelationer* i feltet for socialt arbejde ('tilstanden i feltet') – se hertil Delica & Mathiesen (2007 note 5).